

Klasik Şiirde Kadim Şehir: Klasik Edebiyat Manzumelerinde Bitlis

An Ancient City in Classical Poetry: Bitlis in Classical Turkish Poetry

İzzet ESER¹

Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları, Bitlis, Türkiye
Assistant Professor, Bitlis Eren University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Islamic History and Arts,
Bitlis, Türkiye

izzeteser1@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-1685-6247>

<https://ror.org/00mm4ys28>

Makale Bilgisi / Article Information

Atf / Citation: Eser, İzzet. "Klasik Şiirde Kadim Şehir: Klasik Edebiyat Manzumelerinde Bitlis". *Bitlis İlahiyat Dergisi* 14 (Aralık, 2025), 107-140.

ÖZET

Geliş Tarihi: 31.10.2025
Kabul Tarihi: 09.12.2025
Yayın Tarihi: 15.12.2025

Klasik Türk şiirinin bireysellikten sıyrılıp toplumsal tema ile güçlü bir şekilde bulunduğu alanlardan biri de mekân anlatımının yapıldığı şehrengiz, bilâdiyye gibi edebî türlerdir. Bu metinlerde klasik Türk edebiyatının zengin hayal dünyası ve söz varlığı; mekânın güzelliği, tarihi ve insanıyla birleşir. Bu yolla şiir; ait olduğu mekânın bir anını, dönemini kelimelerle resmeder ve sonraki çağlara aktarır. Bu manzumeler, mekân tarihi için eşsiz kaynaklar olarak literatürde yerlerini alır. İnsanlık tarihi açısından önemli bir coğrafya olan Anadolu da edebî türlerde ziyadesiyle yer almıştır. Birçok medeniyete ev sahipliği yapan bu kadim coğrafyanın birçok şehri klasik Türk şiirine konu olmuştur. Bu şehirlerden biri de Bitlis'tir. Bitlis; coğrafi konumu, binlerce yıllık geçmişi, doğasının güzelliği ve yetiştirdiği önemli âlimlerden dolayı bu edebî gelenekte yerini almıştır. Şehir; klasik Türk şiirinde farklı yüzyıllarda kaleme alınan metinlerde temel konu olarak geçtiği gibi manzumelerin bölümlerinde de farklı anlam ilgileriyle kullanılmıştır. Mezkûr manzumeler üzerine birçok akademik çalışma da yapılmıştır. Bu çalışma; klasik Türk edebiyatında Bitlis'i konu edinen veya Bitlis'in zikredildiği manzumeleri bir araya getirmeyi, bu manzumelerin içerikleri ile ilgili karşılaştırmalı bir değerlendirme yapmayı ve bu konuda yapılmış olan akademik çalışmaları tanıtmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler:

Klasik Türk Edebiyatı, Bitlis, Şiir, Şehrengiz, Bilâdiyye.

ABSTRACT

Date of Submission: 31.10.2025
Date of Acceptance: 09.12.2025
Date of Publication: 15.12.2025

One of the domains in which Classical Turkish poetry transcends individuality and strongly engages with social themes is the literary genres that depict place, such as şehrengiz and bilâdiyye. In these texts, the rich imagination and vocabulary of classical Turkish literature merge with the beauty, history, and people of a particular locale. Through this synthesis, poetry captures and artistically represents a specific moment or period of the place it belongs to, thus transmitting it to future generations. These poetic works consequently hold a unique position in the literary corpus as invaluable sources for the study of urban and spatial history. Anatolia, a geography of great significance in human history, has likewise been extensively reflected in literary genres. Many cities of this ancient land, which has hosted numerous civilizations, have become subjects of classical Turkish poetry. One such city is Bitlis. Owing to its geographical position, millennia-long history, natural beauty, and the distinguished scholars it has produced, Bitlis has secured its place within this literary tradition. The city appears not only as a central theme in works composed across different centuries of classical Turkish poetry but also as a meaningful element interwoven within various sections of poetic compositions. Numerous academic studies have been conducted on these aforementioned poetic texts. This study aims to compile the poems that either take Bitlis as their central theme or refer to it within Classical Turkish literature, to provide a comparative evaluation of their contents, and to introduce the academic research that has been carried out on this subject.

Keywords:

Classical Turkish Literature, Bitlis, Poetry, Şehrengiz, Bilâdiyye

Değerlendirme (Peer-Review)	Çift Taraflı Körleme / En az İki Dış Hakem / Double-Blind Peer Review / At Least Two External Reviewers
Etik Beyan (Ethical Statement)	Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/ yayımlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. This study does not require ethical committee approval, as it is based on data obtained through literature review/published sources. It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of the study, and all referenced works are cited in the bibliography. Bu çalışma 23 Haziran 2021 tarihinde düzenlenen VIII. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu'nda tarafımızca sunulan "Bir Şehir, Üç Metin; Farklı Yüzyıllarda Yaşamış Olan İki Seyyah ve Bir Şairin Dilinden Bitlis" isimli bildirinin (özet metin) genişletilmiş halidir. / This study is the expanded version of the paper titled 'One City, Three Texts: Bitlis Through the Words of Two Travellers and a Poet from Different Centuries', which we presented at the 8th International Lake Van Basin Symposium held on 23 June 2021. For complaint: bider@beu.edu.tr
Benzerlik Taraması (Plagiarism Checks)	Turnitin
Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest)	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / The author(s) has no conflict of interest to declare.
Telif Hakkı ve Lisans / Copyright & License	Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptir ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

Sanatın birçok türüne yansımış kadim bir ilişki olan insan-mekân ilişkisi, klasik Türk şiirine de yansımış ve bu konuyu işleyen birçok edebî tür meydana gelmiştir. Osmanlının hâkim olduğu coğrafyadaki bazı mekânlar; dağ, deniz, ada, nehir, şehir, ilçe ve köyler bu manzumelerde anlatılmıştır.¹ Bu mekânlar içinde şehirler önemli bir yer tutmaktadır. 16. yüzyılın ilk yarısında Mesîhî ve Zâtî'nin Edirne şehrengizleriyle ortaya çıkan şehrengiz² türünün yanı sıra bilâdiyye, sâhil-nâme, sûkiyye, menzil-nâme, dâriyye, fetih-nâme, gazavât-nâme, fezâil-nâme ve bunun gibi daha birçok tür klasik Türk şiirinin şehir ile temas halinde olduğu edebî türlerdir. Şehir şiirlerinin bu edebî gelenekte işlenme sebepleri; şairin memleketini övme arzusu, şairin beğendiği bir yeri anlatma arzusu, şairin görev/sürgün nedeniyle gittiği bir yeri anlatma arzusu, sıra hasreti veya vuslat arzusu, dinî hassasiyetle kutsal şehirleri anlatma isteği, bir şehirle ilgili şikâyet ve yergi isteği, bu yolla hâminin ihsanına ulaşma isteği, doğal afetlerle şehrin zarar görmesinden veya düşman eline geçmesinden dolayı duyulan üzüntü olarak sıralanabilir.³ Farklı yüzyıllara yayılan ve şehirle ilgili birçok bilginin yer aldığı bu metinler, şehir tarihi açısından eşsiz kaynaklar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Her ne kadar sonradan üç kıtaya yayılan bir imparatorluk konumuna gelse de Osmanlı, Anadolu'da neşvünema bulmuştur. Medeniyetin kültür merkezi olarak kabul edilen İstanbul, Bursa gibi şehirlerin bu coğrafyada bulunması, Anadolu'nun Osmanlı için önemini gözler önüne sermektedir. Bu durum Osmanlının edebiyatına da yansımıştır. Anadolu'daki birçok yerleşim yeri yukarıda zikredilen edebî türlere konu olmuştur. Bu yerleşim yerlerinden biri de Bitlis'tir. Anadolu'nun doğusunda yer alan şehir, coğrafi konumu dolayısıyla tarih içinde önemli merkezlerden biri olmuştur. Bu yönüyle birçok medeniyete, muhtelif milletlere ve farklı kültüre ev sahipliği yapan şehir⁴; tarihî eserleri, yetiştirdiği âlimler ve doğasının güzelliği açısından dikkat çekmiştir. Mezkûr vasıflarından dolayı Osmanlı için de önemli olan bu şehir, farklı yönleriyle edebî eserlere yansımıştır. Şehrin klasik Türk edebiyatı manzumelerinde de anıldığı birçok akademik çalışmayla ortaya konmuştur. Yapılan çalışmalarda genellikle araştırmacılar, söz konusu manzumelerin birini veya birkaçını ele almış; bu manzumelerden hareketle şehir ve şehir tarihi hakkında bilgiler vermiştir. Bu çalışmanın amacı ise yapılmış olan bu akademik çalışmaları tanıtmak, bugüne dek değinilen veya değinilmemiş olan manzumeleri bir araya getirmek, bütün manzumeleri içerik açısından karşılaştırmalı olarak değerlendirmek ve bu yolla alana katkı sağlamaktır.

Nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizinin kullanıldığı bu çalışmada şehrin klasik Türk şiirinde zikredildiği manzumeler ortaya konurken devir ve şair sınırlaması yapılmamıştır. Araştırma Türkçe manzumelerle sınırlandırılmıştır. Farklı kaynaklardan derlenen manzumeler imla edilirken imlada birlik sağlamak adına bazen kaynak metinlere bağlı kalınmamış, sadece uzun ünlüler gösterilmiştir. Manzumelerin doğrudan "Bitlis" ile ilgili olmasına bakılmamış, farklı anlam ilgileriyle de olsa şehri zikreden metinler çalışmaya dâhil edilmiştir. Çalışmada ilk olarak araştırma sonucunda tespit edilen manzumeler tablo halinde sunulmuş, ardından doğrudan bu konu ile ilgili yapılmış olan çalışmalar tanıtılmıştır. Tespit edilen şiirlerdeki şehir övgüsü/hicvi karşılaştırmalı olarak değerlendirildikten sonra manzumeler bir araya getirilmiştir.

¹ Emine Yeniterzi, "Klasik Türk Şiirinde Ülke ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3/15 (2010), 302.

² Fatih Tıgılı, "Klasik Türk Edebiyatında Şehrengiz Çalışmaları Hakkında Bibliyografya Denemesi", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 2/4 (2007), 763.

³ Enes Yıldız-Hasan Doğan, *Şehirler Divanı Divan Edebiyatında Şehir Şiirleri*, (İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2023), 112.

⁴ İbrahim Barca – Muhammed Uğurlu, "Şehir Tarihi Kaynağı Olarak Şiirler: Bitlis Örneği", *Harran İlahiyat Dergisi* 53 (Haziran 2025), 23-44; Şehirde yaşayan muhtelif kültür ve milletler için bk. Muhammed Uğurlu, *Geçmişin Aynasında Süryaniler -Bitlis ve Diyarbekir Örneği (1870-1920)-*, (Ankara: Eskiye Yeni Yayınları, 2024), 84-88.

1. Klasik Türk Edebiyatında Bitlis'in Zikredildiği Manzumeler

Klasik Türk şiirinde Bitlis, farklı yüzyıllarda kaleme alınan şiirlere yansımıştır. Bu şiirlerin bir kısmı Bitlis'i şiirin merkezine almış ve onu "redif" olarak kullanmıştır; bir kısmı ise manzumenin bir yerinde Bitlis'i zikretmiştir. Bitlis'i şiirin merkezine alan metinler, yazıldıkları döneme ışık tutmakta ve birçok açıdan şehir kültürünü günümüze taşımaktadır. Diğer metinlerde ise Bitlis; bazen tefahür esnasında, bazen eleştirirken bazen de teşbih amaçlı kullanılmıştır. Bitlis'i manzumelerinde zikreden şairler ve şiirleriyle ilgili bilgi, aşağıda tablo halinde sunulmuştur.

Tablo-1: Klasik Türk Şiirinde Bitlis

Şair	Nazım Şekli	Bent/Beyit Sayısı	Tematik Odak
Erzurumlu İbrahim Hakkı (ö. 1780)	Murabba-ı mütekerrir ⁵	23	Doğal güzellikler, insan, ilim ve hikmet
Diyarbakırlı Azmî (ö. 1831)	Gazel ⁶	7	Doğal güzellikler, ilim ve hikmet
Müşâk-ı Bitlisî (ö. 1832)	Gazel (I) ⁷	5	Doğal güzellikler, ilim ve hikmet, insan
	Gazel (II) ⁸	10	Doğal güzellikler, ilim ve hikmet, insan, kültürel yapı
	Gazel (III) ⁹	5	Eleştiri
	Kıt'a ¹⁰	2	Tefahür
	Kasidede beyitler ¹¹	10	Tefahür, devrinin şairleri
	Gazel ¹²	10	İnsan,
	Kıt'a (I) ¹³	2	Eleştiri
	Kıt'a(II) ¹⁴	2	Eleştiri

⁵ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mecmû'atü'l-Me'ânî* (İstanbul: İstanbul Arkeoloji Müzeleri, Diyarbakırlı Said Paşa Koleksiyonu, 00576), 12-13; Amil Çelebioğlu, *Erzurumlu İbrahim Hakkı* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları 1988), 143-144; Ekrem Bektaş, "Bitlis Medhiyesi", *BETAV* 12 (2003), 38-39; Enes Yıldız – Hasan Doğan, *Şehirler Divanı Divan Edebiyatında Şehir Şiirleri*, 305. Amil Çelebioğlu ve Enes Yıldız-Hasan Doğan'ın çalışmalarında manzumenin 8 bentten oluşan hali mevcut iken Bektaş'ın çalışmasında 22 bentten oluşan hali mevcuttur. 23 bentten oluşan tam metin *Mecmû'atü'l-Me'ânî*'den alınmıştır.

⁶ Mehmet Duymaz, *Diyarbakırlı Azmî ve Divançesi inceleme – metin – indeks* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 278-279.

⁷ Mehmed Kemal Gündoğdu, *Müşâk Baba (Divân)*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları 1997). 152.

⁸ Gündoğdu, *Müşâk Baba*, 150.

⁹ Gündoğdu, *Müşâk Baba*, 184.

¹⁰ Gündoğdu, *Müşâk Baba*, 254.

¹¹ Gündoğdu, *Müşâk Baba*, 315-316.

¹² Sedanur Uzun, *Trabzonlu Hazînedar-zâde Âgâh Osman Paşa Divanı İnceleme-Tenkitli Metin* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 222-223.

¹³ Uzun, *Trabzonlu Hazînedar-zâde Âgâh Osman Paşa Divanı*, 484.

¹⁴ Uzun, *Trabzonlu Hazînedar-zâde Âgâh Osman Paşa Divanı*, 484.

Trabzonlu Hazînedar-zâde Âgâh Osman Paşa (ö. 1906)	Kıt'a (III) ¹⁵	2	Eleştiri
	Kıt'a (IV) ¹⁶	2	Eleştiri
	Müfred (I) ¹⁷	1	Şikâyet
	Müfred (II) ¹⁸	1	Eleştiri
	Müfred (III) ¹⁹	1	İnsan
	Müfred (IV) ²⁰	1	Eleştiri
	Kasidede beyit ²¹	2	Eleştiri
Hâce Muhammed Lutfi/Alvarlı Efe (ö. 1956)	Mesnevî ²²	57	Doğal güzellikler, ilim ve hikmet, insan, kültürel yapı
	Gazel ²³	7	İnsan, ilim ve hikmet

Yukarıdaki tablo incelendiğinde klasik Türk edebiyatında Bitlis'in anıldığı manzume sayısının az olmadığı görülmektedir. Bu manzumelerden bir kısmı doğrudan Bitlis'i anlatmaktadır. "Bitlis", "şehir-i Bitlis" redifi taşıyan bu manzumeler; Erzurumlu İbrahim Hakkı'ya ait murabba-ı mütekerrir, Müştâk Baba'ya ait iki gazel, Diyarbakırlı Azmî'ye ait bir gazeldir. Zikredilen bu manzumelerin tamamı Bitlis'i methetmektedir. Hâce Muhammed Lutfi'nin mesnevî tertibiyle düzenlediği 57 beyitlik manzumede 31 beyit Bitlis övgüsüne ayrılmıştır. Trabzonlu Hazînedar-zâde Âgâh Osman Paşa'ya ait manzumeler ise genellikle hiciv içerikli manzumelerdir.

1.1. Klasik Türk Şiirinde Bitlis Konusunda Yapılan Akademik Çalışmalar

Yukarıda zikredilen manzumelerle ilgili bazı akademik çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan ilki Ekrem Bektaş tarafından yapılmış olan bir çalışmadır.²⁴ Sempozyum bildirisi olarak düzenlenen ve *Bitlis Övgüsünde Yazılmış Manzumeler* ismini taşıyan bu çalışmada edebî dönem sınırlaması yapılmamıştır. Araştırmacı, farklı yüzyıllara ve edebi geleneklere ait manzumeler tespit etmiş ve bu manzumeleri ana hatlarıyla değerlendirmiştir. Bu çalışmada, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın murabba-ı mütekerririnin birkaç bendine ve Müştâk Baba'nın "şehir-i Bitlis" redifli gazeline de yer verilmiştir. Müştâk Baba'nın "Bitlis" redifli ikinci gazelinden de bahseden araştırmacı, bu manzumenin sadece matla beytini vermiştir.

Konu ile ilgili yapılan bir diğer çalışma *Müşâtâk Baba Divanı'nda Bitlis* adlı çalışmadır.²⁵ Hanife Koncu tarafından yapılan bu çalışmada ilk olarak Müştâk Baba'nın hayatı ve edebî kişiliği hakkında bilgi verilmiştir. Ardından Müştâk Baba'nın iki gazeline de yer veren araştırmacı, bu gazellerin içeriğini

¹⁵ Uzun, *Trabzonlu Hazînedar-zâde Âgâh Osman Paşa Divanı*, 486.

¹⁶ Uzun, *Trabzonlu Hazînedar-zâde Âgâh Osman Paşa Divanı*, 491.

¹⁷ Uzun, *Trabzonlu Hazînedar-zâde Âgâh Osman Paşa Divanı*, 497.

¹⁸ Uzun, *Trabzonlu Hazînedar-zâde Âgâh Osman Paşa Divanı*, 507.

¹⁹ Uzun, *Trabzonlu Hazînedar-zâde Âgâh Osman Paşa Divanı*, 530.

²⁰ Uzun, *Trabzonlu Hazînedar-zâde Âgâh Osman Paşa Divanı*, 531.

²¹ Uzun, *Trabzonlu Hazînedar-zâde Âgâh Osman Paşa Divanı*, 102.

²² Hâce Muhammed Lutfi, *Hulasâtü'l-Hakâyık ve Mektûbât-ı Hâce Muhammed Lutfi* (İstanbul: Damla Yayınevi, 2011), 582-585.

²³ Hâce Muhammed Lutfi, *Hulasâtü'l-Hakâyık*, 586.

²⁴ Ekrem Bektaş, "Bitlis Övgüsünde Yazılmış Manzumeler", *II. Van Gölü Havzası Sempozyumu*, ed. Oktay Belli (Ankara: Bitlis Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2007), 378-383.

²⁵ Hanife Koncu, "Müşâtâk Baba Divanı'nda Bitlis", *II. Van Gölü Havzası Sempozyumu*, ed. Oktay Belli (Ankara: Bitlis Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2007), 393-400.

açıklamıştır. Çalışmayı, Müştâk Baba'nın "Bitlis", "şehr-i Bitlis" redifli gazelleriyle sınırlandırmayan araştırmacı; Dîvân'daki diğer manzumelerde de Bitlis ile ilgili kullanılan ifadeleri bir araya toplamış ve bu ifadeleri ana hatlarıyla açıklamıştır. Son olarak Müştâk Baba'nın Bitlis ile ilgili tespitleri ile Evliya Çelebi'nin *Seyâhatnâme*'sinde anlattığı Bitlis'i metinler düzeyinde karşılaştırmıştır.

Klasik Türk şiirinde Bitlis'in zikredildiği manzumeler ile ilgili bir diğer çalışma, *Şehirler Divanı Divan Edebiyatında Şehir Şiirleri*²⁶ adlı eserdir. Oldukça kapsamlı olan bu çalışmada klasik Türk edebiyatındaki şehir şiirlerini tüm yönleriyle incelemek hedeflenmiştir. Toplam 600 şiiri bir araya getiren eser, birçok istatistiksel bilgi de içermektedir. Bu çalışmada Bitlis'e de yer verilmiş ve Bitlis ile ilgili dört manzume bir araya getirilmiştir. Eserin bahsettiği manzumelerden ikisi Müştâk Baba'ya ait olan ve yukarıdaki iki araştırmada da değinilen gazeller olmuştur. Üçüncü manzume ise Erzurumlu İbrahim Hakkı'ya ait olan ve yine yukarıda da bahsedildiği gibi Bektaş tarafından da çalışılmış olan murabba-ı mütekerririn 8 bendidir. Eserin zikrettiği dördüncü çalışma ise Diyarbakırlı Azmî tarafından gazel nazım şekliyle kaleme alınan ve "–dır şehr-i Bitlis" redifi taşıyan yedi beyitlik manzumedir. Çalışmada şiirlerin içerikleri hakkında bilgi verilmemiştir. Eser bu yönüyle bir antolojiyi hatırlatmaktadır. Eserin yazarlarından biri olan Enes Yıldız'a ait, konu ile ilgili bir çalışma daha mevcuttur²⁷. *Şehirler Divanı'na veyahut Klasik Türk Edebiyatında Şehir Şiirlerine Ekler* ismi taşıyan ve 2024 yılında yayımlanan bu çalışmada Bitlis ile ilgili bir manzume sunulmuştur. Diyarbakırlı Azmî'ye ait olan bu manzume zaten *Şehirler Divanı Divan Edebiyatında Şehir Şiirleri* adlı eserde yer almaktadır.

Konu ile ilgili yapılan bir diğer akademik çalışma Maşallah Kızıldaş tarafından yapılmıştır²⁸. Bu çalışma, Müştâk Baba'nın "şehr-i Bitlis" redifli gazelinin yanı sıra Yenişehirli Avnî ve Edirneli Örfî'nin birer manzumelerini de içermektedir. Araştırmacı, Müştâk Baba'nın mezkûr manzumesini değerlendirirken ilk olarak şiirin şekil özelliklerini ele almış ardından Bitlis'in güncel görselleri eşliğinde muhteva incelemesi yapmıştır. Araştırmacı, çalışmanın sonuna Müştâk Baba'nın "Bitlis" redifli gazelini de kısa bir açıklama ile eklemiştir.

İbrahim Barca ve Muhammed Uğurlu tarafından hazırlana ve *Şehir Tarihi Kaynağı Olarak Şiirler: Bitlis Örneği* adlı çalışma²⁹, konu ile ilgili yapılan çalışmalar arasında sıralanabilecek diğer bir çalışmadır. Çalışmanın amacı, Bitlis tarihine kaynaklık edebilecek manzumeleri bir araya getirmektir. İlk olarak şehir ve şehir tarihçiliği hakkında bilgi sunan bu çalışmada, Bitlis ana hatlarıyla tanıtılmış ardından bu şehrin tarihine kaynaklık edebilecek şiirlere yer verilmiştir. Çalışma, yukarıda zikredilen çalışmalardan daha fazla manzume içermektedir. Bu durumun sebebi çalışmanın amacı ile ilgilidir. Araştırmacılar, şehir tarihi kaynağı olarak şiir tespit etme amacında olduklarından Bitlis ile ilgili ulaşabildikleri tüm manzumeleri bir araya getirmişlerdir. Tespit edilen manzumeler Türkçe, Arapça, Farsça ve Kürtçedir. Bu manzumeler arasında yukarıda zikredilen şiirlerden farklı olarak İbnu'z-Zarîf'e (ö. 1061) ait Arapça bir şiir, *Şerefnâme*'den alınan Farsça ve Türkçe şiirler, Hâce Muhammed Lutfî'nin (Alvarlı Efe) (ö. 1956) bazı beyitleri ve Kürtçe bir ağıt yer almaktadır.

2. Manzumelerde Bitlis'in Öne Çıkan Özellikleri

Klasik Türk şiirinde Bitlis ile ilgili manzumeler incelendiğinde genellikle şehrin övgüsünün ön plana çıktığı görülmektedir. Özellikle "Bitlis" redifi taşıyan manzumelerin temel amacı budur. Bitlis'in doğal güzellikleri, medreseleri, camileri, insanları klasik Türk şiirinin kelime ve hayal dünyasının çizdiği çerçevede övülmüştür. Tespit edilen manzumelerin bir kısmı ise şehrin yergisi ile ilgilidir. Bu manzumeler genellikle

²⁶ Enes Yıldız – Hasan Doğan, *Şehirler Divanı Divan Edebiyatında Şehir Şiirleri*.

²⁷ Enes Yıldız, "Şehirler Divanı'na veyahut Klasik Türk Edebiyatında Şehir Şiirlerine Ekler", *Cihanşümül Akademi Sosyal Bilimler Dergisi* 5/8 (Haziran 2024), 12-30.

²⁸ Maşallah Kızıldaş, "Muhteva olarak şehrengiz niteliği taşıyan üç manzume: "der vâsf-ı Yenişehir-i Fenâr" (Yenişehirli Avnî), "şehr-i Edirne'nün evsâfidur" (Edirneli Örfî Mahmud ağa), "şehr-i Bitlis redifli şiir" (Müştak Baba)", *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 19 (Haziran 2020), 413-442.

²⁹ İbrahim Barca – Muhammed Uğurlu, "Şehir Tarihi Kaynağı Olarak Şiirler: Bitlis Örneği".

müstakil şiir şeklinde düzenlenmemiş olup manzumelerden beyitler/bentler şeklindedir. Yerginin yapıldığı konular ise şehrin insanları, etnik ve kültürel yapısı gibi konulardır. Şehirle ilgili övgü ve yergi manzumeleri aşağıda farklı başlıklar halinde sunulmuştur. Bu başlıklarda zikredilen manzumelerin kaynakları hakkında Tablo-1’de ve takip eden başlıkta dipnot olarak bilgi verildiğinden kaynaklar ayrıca burada zikredilmemiştir.

2.1. Övgü

Şiirlerde dikkat çeken ilk övgü unsuru, şehrin cennete teşbihidir. Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın kaleme aldığı manzumede her bendin sonunda tekrarlayan mısra, bu mana üzerine kuruludur. *Bu dünyâ cennetidir şehir-i Bitlîs* tekrarlı mısramı kullanan şair, cennet teşbihini birinci ve altıncı bentlerde bendin tümüne yayar. Birinci bentte Bitlis’i Hudâ’nın cenneti, cihanın süsü olarak öven şair; altıncı bentte teşbihini biraz daha detaylandırarak cennette olan köşkler, huriler, nehirler ve ağaçların benzerlerinin bu şehirde de olduğunu ifade eden mübalağalı bir övgüyle teşbihe devam eder. Söz konusu bentler aşağıda sunulmuştur.

Hudânın cennetidir şehir-i Bitlîs

Cihânın zînetidir şehir-i Bitlîs

Gönüller minnetidir şehir-i Bitlîs

Ki dünyâ cennetidir şehir-i Bitlîs

[Bitlis şehri; Allah’ın cenneti, cihanın süsü, gönüllerin minneti³⁰, dünyanın cennetidir.]

Ne varsa âhirette bunda hem var

Bu şehir olmuş misâli cennet ey yâr

Kusûr u hûrî var enhâr u eşcâr

Bu dünyâ cennetidir şehir-i Bitlîs

[Ahirette ne varsa burada da var. Ey dost, bu şehir cennet gibi olmuş: köşkler, huriler, nehirler, ağaçlar... Bitlis şehri bu dünyanın cennetidir.]

Yukarıdaki cennet teşbihinin benzerini Müştâk Baba’nın şiirlerinde de bulmak mümkündür. Şairin “Bitlis” ve “şehir-i Bitlis” rediflerini taşıyan iki manzumesinde de bu teşbihe muvafık ifadeler mevcuttur. Aşağıda bu iki manzumeden alınan örnekler sunulmuştur:

Ey şehir-i safâ-bahşâ mahsûd-i cinân Bitlis

V’ey kişver-i bî-hemtâ pâkize mekân Bitlis

[Ey safâ bahşeden, cennetlerin kısılandığı şehir Bitlis ve ey benzersiz, temiz şehir Bitlis!]

Şair yukarıdaki beyitte Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın da yaptığı gibi Bitlis’i cennete benzetmekle kalmaz, Bitlis’i cennetin kısılandığı bir şehir olarak betimler. Aynı temayı “şehir-i Bitlis” redifli gazelinin matla beytinde şu şekilde ifade eder:

Reşk-âver-i cinândır gülzâr-ı şehir-i Bitlîs

Firdevs-i ‘âşıkândır aktâr-ı şehir-i Bitlîs

[Bitlis şehrinin gül bahçeleri cennetlerin kısılandığı (bahçelerdir). Bitlis şehrinin etrafı âşıkların cennetidir.]

³⁰ Bu ifade Ekrem Bektaş’ın çalışmalarında “gönüller münbitidir” şeklinde geçmektedir. Detay için bk. Bektaş, “Bitlis Övgüsünde Yazılmış Manzumeler”, 379; Bektaş, “Bitlis Medhiyesi”, 38.

Müşâtâk Baba, yine yukarıda zikredilen manzumelerinde şehrin bahçelerinin cennet bahçeleri gibi olduğunu, her bağının cennet gibi gönül açıcı olduğunu, çiçeklerinin dertlilere deva olduğunu şu şekilde anlatır:

Her bâğı dil-güşâdır cennet desem sezâdır

Derd ehline devâdır ezhâr-ı şehr-i Bitlîs

[Her bağı gönül açıcıdır, cennet desem yakışır; Bitlis şehrinin çiçekleri dert ehline devadır.]

Bitlis redifli şiirinden alınan ve aşağıda sunulan beyitlerde yine şehrin cennete teşbihi söz konusudur.

Sükkânı nazîf-ül fet hûbânı melek-sûret

Her bahçesi cennet firdevs-i cihân Bitlis

[Sâkinleri temiz huylu, güzelleri melek görünümlü(dür). Her bahçesi cennet, dünyanın cenneti(dir) Bitlis.]

Alvarlı Efe'nin manzumesinde de aynı temada beyitler mevcuttur. Şair, Bitlis'i cennete teşbih ederken şehrin, âriflerin mekânı ve irfan yurdu olmasına dikkat çeker. Şaire göre bu özelliklerinden dolayı cennette Rıdvan, Bitlis'i kıskansa yeridir; insanın canına can katan bu mekâna cennet denilse yakışır.

Makarr-ı ârifân merkez-i irfân

Sezâdır reşk ede cennetde Rıdvân

[Âriflerin karargâhı, irfanın merkezidir; cennette Rıdvan onu kıskansa uygundur.]

Denilse ravza-i firdevs sezâdır

O kudsîler mekânı cân-fezâdır

[Cennet bahçesi denilse yakışır; (çünkü) o kutsîler mekânı cana can katar.]

Klasik Türk şiirinde Bitlis'i zikreden manzumelerin bir diğer ortak noktası şehrin havasının, bağlarının, bahçelerinin ve su kaynaklarının övgüsüdür. Bu övgülerin yapıldığı manzum parçalarda şehrin güzel bağ ve bahçelerle dolu olması, bu durumun insanlara ferahlık vermesinin yanı sıra şehirdeki nehirler ve çeşmeler de anlatılmıştır. Çalışmamıza konu olan ve aşağıda tam metin olarak verilen manzumeler incelendiğinde bu konuda yapılan övgünün oldukça fazla olduğu görülebilir. Bir kısmını burada sunacağımız övgülerden ilki Erzurumlu İbrahim Hakkı tarafından yapılmıştır. Şair; şehrin her tarafının bağ ve bahçelerle dolu olduğunu, her sokağının bulaklarla süslendiğini ve sularının çağlayanlar gibi aktığını şu mısralarla anlatır:

Bu şehrin bahçelerdir sol u sağ

Çü aynı selsebîl akar bulağı

Müzeyyendir bulağla her sokağı

Bu dünyâ cennetidir şehr-i Bitlîs

[Bu şehrin solu sağ bahçelerdir; çünkü suyu çağlayanlar³¹ gibi akmaktadır (ve) her sokağı bulaklarla süslüdür. Bitlis şehri, bu dünyanın cennetidir.]

Müşâtâk Baba'nın manzumelerinde de benzer övgüler bulunmaktadır. Şehrin cennete teşbihi ile ilgili bağ ve bahçeleri hakkında yukarıda zikredilen beyitler dışında şehirde bulunan çeşmeler ve ırmaklar

³¹ "selsebîl" kelimesi cennetdeki bir çeşmenin adı olmanın yanı sıra suyunun aktığı yer kademeli olan bir çeşit çeşme, anlamına da gelmektedir. Her iki anlam da şiire uygundur. Nesre çevrilirken kullanılan anlam, araştırmacının tercihidir. Anlamlar için bk. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (Ankara: Aydın Kitabevi 2002), 934.

övlümüştür. Şairin bu övgü esnasında bahsettiği “gırbal-i zer (altın kalbur)” ve “çeşme-i Skender” sadece teşbih amaçlı kullanılmamışlardır. Şehirde bu isimleri taşıyan çeşmeler de mevcuttur. *Altınkalbur*, Bitlis-Mutki yolu üzerinde bir su kaynağının ismi iken *İskender Çeşmesi* de Bitlis’e yaklaşık on kilometre mesafede bulunan Büyük İskender tarafından yaptırıldığına inanılan bir çeşmenin³² adıdır. Şair, ayrıca şehirden geçen ve Bağdat’a kadar ulaşan nehirleri³³ de zikretmiştir. Beyitlerden örnekler aşağıda sunulmuştur:

İrmakları beher gâh şevk ile söyler Allah

Bağdada buldular râh enhâr-ı şehr-i Bitlîs

[İrmakları her an şevk ile “Allah” derler; Bitlis şehrinin nehirleri Bağdat’a yol buldular.]

Gırbal-ı zer çü kevser ser-çeşme-i Skender

Sularla zâb ü zâver eşcâr-ı şehr-i Bitlîs

[Kevser gibi Altınkalbur, İskender çeşmesi... Bitlis şehrinin ağaçları sularla tezyin (olmuşlardır).]

Diyarbakırlı Azmî de aynı konuda Bitlis’i övmüş ve havasını kutsal nefes olarak betimlemiş, suyunu ise âb-ı hayata benzetmiştir.

Havâsı gûyiyâ enfâs-ı kudsî

Suyu âb-ı bekâdır şehr-i Bidlîs

[Bitlis şehri(nin) suyu, ölümsüzlük suyu; havası sanki kutsal nefeslerdir.]

Bitlis ile ilgili en kapsamlı betimlemeler Alvarlı Efe’de mevcuttur. Bitlis’in havasını ve suyunu sonsuz hayat olarak tavsif eden şair; şehirdeki ağaçların çokluğunu ve çiçeklerin çeşitliliğini över, feyz-i İlahi ile yer yer Kevser suyu gibi ırmaklar aktığını betimler. Şair; şehrin bu doğal güzelliklerinin cana feyz, dertli gönüllere heyecan verdiğini ifade eder.

Hayât-ı câvidân âb u hevâsı

Muhabbet idi ehlinin nevâsı

[Ebedî hayattı suyu ve havası, ehlinin sesi muhabbeti.]

Müzeyyen eylemiş kesret-i eşcâr

Mutantın eylemiş envâ-ı ezhâr

[Ağaçların çokluğu süslemiş, türlü türlü çiçekler görkemli kılmış.]

Sabâ urdukca berg-i güllerine

Seherlerde per-i sümbüllerine

Nesîm-i feyz-âver olurdu cânê

Gelürdi derd-mendân heyecânê

[Seher vaktinde güllerinin yapraklarına, sümbüllerinin kanatlarına sabah esintisi vurdukça dertliler heyecana gelir; cana feyz getiren bir esinti olurdu.]

Bitlis manzumelerinde dikkat çeken bir diğer unsur, gerçek mekânların zikredilmesidir. Camiler, medreseler, hanlar-hamamlar gibi genel mekânların yanı sıra Dideban, Gökmeydan gibi mekân isimleri de kullanılmıştır. Mekânlardan bahseden beyitlerde genellikle şehrin övgüsü amaçlanmakla beraber bazen bu

³² Maşallah Kızıldaş, “Muhteva olarak şehrengiz niteliği taşıyan üç manzume...”, 440-441.

³³ Ayrıntılı bilgi için bk. Maşallah Kızıldaş, “Muhteva olarak şehrengiz niteliği taşıyan üç manzume...”, 441.

mekânlar teşbih unsuru olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda mekân övgüsü yapan ilk şair Erzurumlu İbrahim Hakkı'dır. Şair; şehirdeki camileri, medreseleri ve hamamları övmüştür. Bitlis'in camilerle şerefendirildiğini, Gökmeidan'ın iyi bir eğitim yeri olduğunu, şehrin hamamlarının sıcak ve aydınlık olduğunu şu ifadelerle anlatır:

Müşerreftir bu câmilerle Bitlîs

Bu Gökmeidan'da hoştur câ-yı tadrîs

Eder tâlipleri her 'ilme te'sis

Bu dünyâ cennetidir şehr-i Bitlîs

[Bitlis bu camilerle şerefendirilmiştir. Bu Gökmeidan'da eğitim yeri güzeldir (ve) isteyenler her ilmi öğrenir. Bitlis şehri, bu dünyanın cennetidir.]

Bunun hamamlarıdır germ ü pür-nûr

Tecerrüd ehlin eyler pâk u mesrur

[Bunun (Bitlis'in) hamamları sıcak ve çok aydınlıktır. Tecerrüt³⁴ ehlini temiz ve mutlu eyler.]

Aynı unsurlar Müştâk Baba'nın şiirlerinde de benzer şekilde kullanılmıştır. Müştâk Baba, Bitlis'teki mabetlerin ve medreselerin çokluğuna dikkat çekerek Bitlis'in cihanı nurlandırdığını anlatmıştır. Ayrıca yine şehirde hâkim bir noktada bulunan Dideban Dağı'nın İsfahan'ı kışkandırdığını³⁵ aşağıdaki şekilde ifade etmiştir.

Hep ma'bed ü cevâmî' medrese vü savâmî'

Olmuş cihâna lâmi' envâr-ı şehr-i Bitlîs

[Hep ibadethane ve camiler, medrese ve tekkeler... Bitlis şehrinin nurları cihana aydınlık olmuş.]

Seyr eyle Dîdebân'a ser çekmiş âsumâna

Ta'n eyler İsfahân'a kuhsâr-ı şehr-i Bitlîs

[Dideban'a bak (ki) gökyüzüne yükselmiş, Bitlis şehrinin dağları İsfahan'ı küçümser.]

Alvarlı Efe'nin Bitlis övgüsünde de benzer mekânlar yer almaktadır. Alvarlı Efe, şehrin mescitlerini ve camilerini dolu olmakla över. Ona göre *mekân ile mekân bulur şerâfet*.³⁶ Bitlis onun için *mecme-i mehâsin* (güzelliklerin toplandığı yer), *kûy-ı cânân* (sevgilinin mahallesi)dir. Kastettiği sevgili, Nakşî-Halidî şeyhi Pir Muhammed Küfrevî'dir (ö. 1898)³⁷. Alvarlı Efe, 1889-1890 yılında Bitlis'e gelerek ona intisab eder.³⁸ Şairin mesnevi formunda tertip ettiği 57 beyitlik manzumede 31 beyit Bitlis övgüsü ile ilgili iken 26 beyitlik kısım ise mürşidine övgüdür. Manzumede Bitlis'teki mekânlar ile ilgili mevcut olan övgü beyitleri aşağıda örneklendirilmiştir.

Mesâcidleri mir'ât-ı hidâyet

Dolardı câ-be-câ ehl-i seâdet

[Hidayetin aynası olan mescitlerine yer yer saadet ehli dolardı.]

³⁴ Tasavvufi bir terim olan tecerrüd; mâsivâdan soyutlanmak, dünya ve ahiret fikrinden gönül aynasını temizlemektir. Terimin ıstılahtaki manası için bk. İsmail Rusûhî Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, haz. Sâfi Arpaguş (İstanbul: Vefa Yayınları, 2008), 487-488; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009), 641; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2012), 347.

³⁵ Maşallah Kızıtaş, "Muhteva olarak şehrengiz niteliği taşıyan üç manzume...", 439-440.

³⁶ Mekân, sâkini ile şeref bulur.

³⁷ Detay Bilgi için bk. Mehmet Serdar Törehân, *Hazreti Pir Muhammed Küfrevî* (Malatya: Uğurel Matbaası, 2019).

³⁸ Barca-Uğurlu, "Şehir Tarihi Kaynağı Olarak Şiirler: Bitlis Örneği", 39.

Câmilerde cemâatin cemâli

Muhakkak gösterirdi her kemâli

[Camilerde(ki) cemaatin güzelliği muhakkak her olgunluğu gösterirdi.]

O mecme'-i mehâsin kûy-i cânân

Hayât-ı bâkî bulurdu giren cân

[Güzelliklerin toplandığı, sevgilinin mahallesi (olan) o (yere) girenler sonsuz hayatı bulurdu.]

Cenâb-ı Küfrevî zât-ı mukaddes

Karargâh eylemiş mürşid-i akdes

[En kutsal mürşit olan, mukaddes zat Cenab-ı Küfrevî (orayı) karargâh eylemiş.]

Bitlis'teki mekânların anlatıldığı yukarıdaki metinlerde genellikle övgünün hâkim olduğu görülmektedir. Trabzonlu Hazinedâr-zâde Âgâh Osman Paşa'nın aşağıdaki şiirinde ise mekân, sanatlı ifade için kullanılmıştır. Muhammed Ali Beg adlı bir yöneticinin Çukur'a (Güroymak) atanmasından sonra mekân ismini tevriyeli kullanarak aşağıdaki müfredi yazmıştır.

Bir çukur dolduracak herkes ölince amâ

Sağlığında Çukur'a düşdi Muhammed 'Ali Beg

[Herkes ölünce bir çukur dolduracak ama Muhammed Ali Bey sağlığında Çukur'a düştü.]

Klasik Türk şiirinde Bitlis ile ilgili kaleme alınan manzumelerde dikkat çeken bir diğer unsur, şehrin insanlarıdır. Manzumelerde şehrin insanlarıyla ilgili birçok övgü ifadesi bulunmaktadır. Övgüler genellikle şehrin medreselerle, tekkelerle dolu olmasından kaynaklı insanların kalitesidir. Şehir birçok yerde evliyalar mekânı olarak anılmış; şehrin sakinleri, yöneticileri ve güzelleri övülmüştür. Erzurumlu İbrahim Hakkı, şehrin yöneticilerinin soylarının Keykûbad'a dayandığını şu bentle ifade etmiştir:

Bu şehrin hânları hoş hânedândır

Ki nesl-i Keykûbâd-ı âli-şândır

Kamunun ceddi ol şâh-ı cihândır

Bu dünyâ cennetidir şehr-i Bitlîs

[Bu şehrin hanları asildir ki ünlü Keykûbad'ın neslidirler. Hepsinin atası o cihan hükümdarıdır. Bitlis şehri bu dünyanın cennetidir.]

Diyarbakırlı Azmî ise şehrin tarikat sultanlarının ve evliyaların mekânı olduğunu ve halkının Hakk'ı bildiğini şu cümlelerle ifade eder:

Selâtin-i tarîkat tahtgâhı

Mekân-ı evliyâdır şehr-i Bidlîs

[Bitlis şehri; tarikat sultanlarının başkenti, evliyanın mekânıdır.]

Kamu sükkânı Hakk'a âşinâdır

Gönül seyr et ne câdır şehr-i Bidlîs

[Bütün sakinleri Hakk'ı bilir. Gönül, seyret; Bitlis şehri nasıl (bir) yerdir.]

Müşâk Baba'nın şiirlerinde de aynı konuda övgüler mevcuttur. Şair, şehri evliyanın meskeni ve

makamı yüce memleket olarak över. Ayrıca güzellerinin çok ve mahcup olduğunu ifade eder. Müştâk Baba'nın manzumelerinde kişi isimlerinin de zikredildiği kısımlar mevcuttur. Şair, Bitlisli şairlerle ilgili değerlendirme yapar. Bir mesnevisinin birkaç beytinde; talimsiz ve üstatsız, şiiri sade inşat eden Fâik, Vasfî-i Mâhir'den ve yine muhtemelen sanatkâr Halef Ağa ve Zeydî'den bahseder. Müstak Baba'nın bu ifadeleri, devrinin Bitlis'teki sanat hayatı hakkında bilgiler sunar.³⁹

Ey mesken-i ehlu'llâh v'ey milket-i âli-câh

Râhatgedesin her gâh kehf-i dil ü cân Bitlis

[Ey evliyalar meskeni ve ey yüce makamlı memleket! Gönül ve can mağarası olan Bitlis, her an rahat edilecek bir yersin.]

Hûbânı bî-nihâyet mahcûb olur be-gâyet

Her birisi bir âfet dildâr-ı şehr-i Bitlîs

[Bitlis şehrinin gönle hükmeden güzellerinin her biri bir afet, güzelleri çok fazla ve çok mahcupturlar.]

Kesî der-şehr-i Bitlis nîst hâlâ

Ki goyed şi'r-i bâ-mazmûn mezâyâ

[Bitlis'te şiiri mazmunla süsleyerek söyleyen kimse henüz yok.]

Velâkin vardır el-hak iki şâir

Biri Fâik biri Vasfî-i Mâhir

[Fakat doğrusu iki şair var, biri Fâik biri Vasfî-i Mahir.]

Suhanverdir bular Bitlis'te el'an

Husûsâ fa'iku'l-akran zîşân

[Bunlar şuan Bitlis'te şairdir; özellikle akranlarından üstün (ve) şan sahibi...]

Ederler gerçi şi'ri sâde inşad

Hünerdir yine bî-ta'lim u üstad

[Gerçi şiiri sade yazarlar (ama) yine de eğitimsiz ve hocasız (bunu yapabilmek) hünerdir.]

Halef Ağa dahi hayrî'l-halefdir

Sebakhân-ı nikât-ı men 'arefdir

[Halef Ağa da halefin hayırlısıdır, Men 'aref nüktесinin öğrencisidir.]

Dahi Zeydî'de zeydîlik havası

Eger olmaz ise hoşdur edâsı

[Zeydî'de de eğer zeydîlik havası olmazsa edası hoştur.]

Alvarlı Efe'nin yine aynı şekilde Bitlis sakinleri ile ilgili övgü ifadeleri mevcuttur. Bitlis'i âşıkların dergâhının kapısı ve âriflerin kâ'besi olarak betimleyen şair; evliyaya ait şehirdeki mezarlara, nur yüzlü yaşlılara, servi boylu ve hilal kaşlı gençlere dikkat çeker.

Der-i dergâh-ı âşıkân idi ol

Azîm kâ'be-i ârifân idi ol

³⁹ Koncu, "Müştak Baba Divanı'nda Bitlis", 397.

[O, âşıkların dergâhının kapısı idi. O, ariflerin büyük ka'besi idi.]

Yüzü nûrânî pîrleri var idi

Kamusu Hazret-i Hakk'a yâr idi

[Nur yüzlü yaşlıları var idi, hepsi Hazret-i Hakk'a yâr idi.]

Var idi servi kâmetli civânlar

Hilâl-i nev gibi ebrû-kemânlar

[Servi boylu, yeni hilâl gibi keman kaşlı gençler var idi.]

Bitlis övgüsüne dair manzumelerin nihayet beyitleri/bentleri de benzerlik göstermektedir. Bu beyit/bentlerde şehrin her türlü övgüye layık olduğu, beldelerin kendisiyle övündüğü bir şehir olduğu, ne kadar övülürse övülsün şehrin övgüsünün yetersiz kalacağı anlatılmıştır. Metinlerden örnek beyitler aşağıda sunulmuştur.

Sezâ fahr-ı bilâd olursa 'Azmî

Nazargâh-ı Hudâ'dır şehir-i Bidlîs

[(Ey) Azmî; Bitlis şehri Allah'ın nazargâhıdır, beldelerin iftihar olursa uygundur.]

Müşâtâk-vâr her bâr vasf itse ehl-i eş'âr

Binde bir olmaz izhâr esrâr-ı şehir-i Bitlîs

[Şiir ehli, daima Müştâk gibi betimleseler (de) Bitlis şehrinin sırlarının binde biri izhar olmaz.]

2.2. Hiciv

Klasik Türk Edebiyatı manzumelerinde Bitlis ile ilgili genellikle övgü ifadeleri yer almakla beraber şehrin veya şehir insanının yerildiği durumlar da mevcuttur. Yergi ifadeleri taşıyan manzumeler Müştâk Baba ve Trabzonlu Hazînedar-zâde Âgâh Osman Paşa'ya aittir. Müştâk Baba'nın şiirlerindeki yergi, şehrin doğasından çok insanı ile ilgilidir. Şair; kendine denk bir arkadaşı olmamasından, şehirde kendisinden başka divan sahibi kimsenin olmamasından, Bitlis şehrinde hünere kıymet verilmemesinden, marifetin karşılık bulmamasından şikâyet eder. Müştâk Baba'ya ait konu ile ilgili bazı beyitler aşağıda sunulmuştur.

Şehir-i Bitlis'te ne lâzım hüner bî-kıymet

Ma'rifet mankıra değmez güher olmuş pâmmâl

[Bitlis şehrinde hüner lazım değil, kıymetsiz; marifet para etmez, cevher ayaklar altında.]

Ne kalemdir ne rakamdır ne kitâbet ne kitâb

Ne mecâlis ne medâris ne 'ulum u ne de mâl

[Ne kalem, ne rakam, ne yazma, ne kitap; ne meclisler, ne medreseler, ne ilimler ve ne de mal (var).]

Bu beyit özellikle dikkat çekicidir. Bitlis'i öven metinlerin geneli şehrin ilim yönünün ne kadar güçlü olduğunu anlatırken bu beyit içerik olarak bunun tersini ifade etmektedir.

Aşağıdaki kıt'ada şehirde Müştâk Baba'ya hüner arz edenleri şair eleştirmiş ve onları "bostancıya tere satmak"la itham etmiştir.

Her kim erbâb-ı kemâlâta olur harf-endâz

Körler nahl-ı gülîstâna taş atmak gibidir

Şehr-i Bitlis'te hüner 'arzın eden Müştâk'a

'Aynı bostancıya valla tere satmak gibidir

[Kemal ehline laf atan kimse, gül bahçesinin fidanına taş atan körler gibidir. Bitlis şehrinde Müştâk'a hüner sunanlar (da) vallahi bostancıya tere satanlar gibidir.]

Trabzonlu Hazînedar-zâde Âgâh Osman Paşa'ya ait yergi ifadeleri, Müştâk Baba'nın ifadelerinden çok daha serttir. Çeşitli şehirlerde kolağalığı, tabur ağalığı, alaybeyliği gibi görevlerde bulunmuş olan şair; alaybeyliği göreviyle 1886-1887 tarihlerinde Bitlis'te bulunmuş ve bu şehri "berzah"a benzetmiştir.⁴⁰ Söz konusu müfret aşağıda sunulmuştur:

Van'dan kaçmış iken döndi dolaşdı Âgâh

Düşdi Bitlis gibi âhir yine bir berzaha âh

[Âgâh, Van'dan kaçmış iken döndü dolaştı (ve) yine sonuçta Bitlis gibi bir berzaha düştü.]

Berzah, "iki şey arasındaki engel, bir kara parçasının iki deniz arasında kalan dar kısmı" gibi anlamların yanı sıra dinî terim olarak da "ölümle başlayıp yeniden diriltilmeye kadar sürecek olan ara dönem, dünya ile ahiret arasındaki âlem ve kabir hayatı"⁴¹ anlamlarına gelmekle birlikte şair tarafından olumsuz anlamda kullanılmıştır. Ona göre şehir, daha önce görev yaptığı Van gibidir ve şair bu iki şehirden de memnun değildir. Bu şehirden kurtulmak için devrin yöneticilerinden Ali Saib Paşa'ya yazdığı kasidedeki iki beyit⁴², şairin şehre bakışını daha net bir şekilde gözler önüne serer. Şaire göre şehir uğursuz ve şeytan yuvası iken kendisi kutsal nağmeli bir bülbüldür. Mezkûr beyitler şu şekildedir:

Ben gibi bir bülbül-i kudsî-nağama lâyıık mıdır

Eylesün Bitlis-i iblis-âşiyânı cây-gâr

[Benim gibi kutsal nağmeli bir bülbüle, iblisin yuvası olan Bitlis'i mekân tutması uygun mudur?]

Lutf edip kurtar beni bu belde-i menhûstan

Nakl-ı me'mûriyyetim zîrâ degil emr-i 'asîr

[Beni bu uğursuz beldeden lütfedip kurtar; zira memuriyetimin nakli zor bir iş değildir.]

Âgâh Osman Paşa'nın Bitlis eleştirisi yukarıdaki beyitlerle sınırlı kalmaz. Şehri, Kürt'ün çaldığı Çingene'nin oynadığı bir gürültü yeri⁴³ olarak betimler.

Bitlis'in ahvâl-i şûr-engîzin eylesen su'âl

Kürd çalar çingâne oynar bir 'aceb hengâmedür

[Bitlis'in şamatalı halini sorarsan; Kürt çalar çingene oynar bir acayip gürültü yeridir.]

Osman Âgah Paşa, şehrin insanları ile ilgili de eleştiriler yapmıştır. Bitlis'te iken evinde ikamet ettiği kişiden gördüğü kötü muamele üzerine yazdığı aşağıdaki kıt'ada ev sahibine beddua etmektedir.

Nâ-mübârek bir eve sehv ile girdik çıkdık

Dilerim 'ahd-i karîbde ola vîrân ü harâb

⁴⁰ Uzun, Trabzonlu Hazînedar-zâde Âgâh Osman Paşa Divanı, 17.

⁴¹ Cüneyt Gökçe, "Berzah", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Erişim 25 Ekim 2025).

⁴² Uzun, Trabzonlu Hazînedar-zâde Âgâh Osman Paşa Divanı, 18.

⁴³ Gökçehan Aysel Yılmaz, "Klasik Türk Edebiyatı Şairlerinin Görev Yaptığı Şehirlere Dair Şikayetleri", Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi 6/4 (Aralık 2022), 1965.

Bulmasun anda oturdıkca huzûr u râhat

Göre her kûşesini hâcî bir cây-ı 'azâb

[Mübarek olmayan bir eve hata ile girdik, çıktık; dilerim yakın vakitte harap ve viran olsun. Hacı, orada oturdukça rahat ve huzur görmesin; her köşesini bir azap yeri (olarak) görsün.]

Şairin Bitlis'te görev yaptığı dönemlerde şehre atanan valiler ile ilgili de eleştiri içeren manzumeleri mevcuttur.⁴⁴ Kıt'a şeklinde tertip edilen manzumeler aşağıda sunulmuştur.

Bitlis'e geldi herîfin birisi

Dedi ben vâlî-i 'âlî-şânım

Etmesün kimse huzûrumda kusûr

Ki şikest olmaya nâm ü şânım

[Adamın birisi Bitlis'e gelerek "Ben yüce şöhretli valiyim, kimse huzurumda hata yapmasın (ki) ünüm kırılmaya." dedi.]

Bir herîf-i nâ-şerîf olmuşdu vâlî Bitlis'e

Zulm ile rahmet okuturdı Yezîd ü iblise

Vâkı'â kendi yıkıldı gitdi amma neyleyim

Kaçdı şerrinden ahâli tâ Revân u Tiflis'e

[Şerefli olmayan birisi Bitlis'e vali oldu, (yaptığı) zulüm ile Yezid'e ve iblise rahmet okuturdu. Gerçi kendi yıkıldı gitti ama neyleyeyim ahali (onun) şerrinden Tiflis'e, Erivan'a kaçtı.]

Şair, devrinin yöneticileri ile ilgili sadece eleştiri yazmamıştır; şairin övdüğü yöneticiler de mevcuttur. Edhem Paşa'nın Bitlis'e vali olarak atanmasını gazel formunda yazdığı bir tarihle över. Manzumenin tamamı takip eden başlığa alınmış olmakla beraber ilk beyti şu şekildedir:

Buldı Bitlis hele bir vâlî-i 'âdil bu sene

Sâyesinde umarız eyleye râhat fukarâ

[Bitlis, bu sene âdil bir vali buldu; umarız sayesinde fukara rahat eder.]

Şair, kıt'a nazım şekliyle yazdığı başka bir manzumede de Bitlis'e gelerek önce halkın güveninin kazanan daha sonra kargaşa çıkaran bir kişiden şu şekilde bahseder:

Sûret-i uğrı mülevves bir sefh ü bed-şiyem

Saldı Bitlis'e gelüb iblîs-veş şûr u fen

'İffetinden dem urub evvelce misl-i Bu'ssu'ûd

Etdi haylî mel'anet soñra o merd-i kahbe zen

[Haydut şekilli, pis, eğlence düşkün, kötü huylu biri Bitlis'e gelip iblis gibi kargaşa ve hile saldı.

⁴⁴ Şair, yaşadığı dönemin yöneticileri ile ilgili birçok bilgiyi şiirlerine yansıtmıştır. Övdüğü veya eleştirdiği kişiler ile ilgili ayrıca bir çalışmaya ihtiyaç olduğu açıktır. Çalışmanın kapsamının dışına çıkmamak adına bu konulara değinilmemiştir.

Önceleri Ebu's-suud gibi iffetinden bahsetti; daha sonra o namussuz adam, hayli kötülük etti.]

Trabzonlu Hazinedar-zâde Âgâh Osman Paşa'nın şiirleri 19. Yüzyıl sonlarındaki Bitlis ile ilgili birçok bilgi içermektedir. Bu yönüyle şairin divanı, şehir tarihi açısından da oldukça önemli ve incelenmesi gereken bir eserdir.

3. Manzumeler⁴⁵

Bu başlıkta klasik Türk Edebiyatında Bitlis'e değinen manzumeler bir arada sunulmuştur. Öncelikle şairler hakkında kısa bilgi verilmiş ardından şehri zikreden manzumeler mümkün olduğunca bağlamından koparılmadan verilmeye çalışılmıştır. Tertipte kronolojiye dikkat edilmiştir.

3.1. Erzurumlu İbrahim Hakkı

Erzurum'un Hasankale (Pasinler) ilçesinde 18 Mayıs 1703 tarihinde doğmuş, temel eğitimini babası Derviş Osman Efendi'den almış, dokuz yaşındayken babasının yanına Tillo'ya gelerek bir süre burada eğitim aldıktan sonra babasının ölümü üzerine Erzurum'a dönerek eğitimin burada tamamlamıştır. 1763 yılında tekrar Tillo'ya dönen İbrahim Hakkı 22 Haziran 1780 tarihinde orada vefat etmiştir. Başta *Ma'rifetnâme* olmak üzere tasavvuf, itikad, eğitim, tecvid, sözlük, tabiat felsefesi gibi farklı konularda birçok eser yazmıştır.⁴⁶

Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Bitlis ile ilgili manzume kaleme alması, şairin Tillo'da ikamet ettiği dönemde Bitlis'e gelip bir süre burada kalmış olabileceği⁴⁷ veya Erzurum'dan Tillo'ya gidip gelirken uğradığı şehirlerden biri olması⁴⁸ sebebiyle olabilir. Manzumeye Bitlis'i cennete teşbih ederek başlayan şair; ana hatlarıyla şehrin bahçelerini, su kaynaklarını, medrese ve camilerini, hamamlarını, nehir ve ağaçlarını övmüştür. Murabba-ı mütekerrir nazım şekliyle tertip edilen manzume aşağıda sunulmuştur.

Murabba-ı Mütekerrir⁴⁹

Hudâ'nın cennetidir şehr-i Bitlis
Cihânın zînetidir şehr-i Bitlis
Gönüller minnetidir şehr-i Bitlis
Ki dünyâ cennetidir şehr-i Bitlis

Bu şehrin dir hisârı yüce dağlar
Akan sular o vâdilerde çağlar
Bulur zînet o çaylardan bu bağlar
Bu dünyâ cennetidir şehr-i Bitlis

Bunun vâdileri vardır pür-enhâr
Kenârında dizilmiş âlî eşcâr
Güzel bağlar dolı enva'-ı esmâr
Bu dünya cennetidir şehr-i Bitlis

⁴⁵ Bu başlıkta sıralanan manzumelerin kaynakları Tablo-1'de verilmiştir. Bu yüzden kaynaklar burada tekrarlanmamıştır. Ayrıca manzumelerin başlıkları, Tablo-1 ile uyum sağlamak amacıyla tarafımızca verilmiş olup kaynak metinlerde genellikle yer almamaktadır.

⁴⁶ Nurettin Ceviz, "Erzurumlu İbrahim Hakkı", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (Erişim 19 Kasım 2025).

⁴⁷ Barca-Uğurlu, "Şehir Tarihi Kaynağı Olarak Şiirler: Bitlis Örneği", 35.

⁴⁸ Ekrem Bektaş, "Bitlis Övgüsünde Yazılmış Manzumeler", 379.

⁴⁹ Erzurumlu İbrâhim Hakkı, *Mecmû'atü'l-Me'ânî*, 12-13; Çelebioğlu, *Erzurumlu İbrahim Hakkı*, 143-144; Bektaş, "Bitlis Medhiyesi", 38-39; Yıldız – Doğan, *Şehirler Divanı Divan Edebiyatında Şehir Şiirleri*, 305. Amil Çelebioğlu ve Enes Yıldız-Hasan Doğan'ın çalışmalarında manzumenin 8 bentten oluşan hali mevcut iken Bektaş'ın çalışmasında 22 bentten oluşan hali mevcuttur. 23 bentten oluşan tam metin *Mecmû'atü'l-Me'ânî* den alınmıştır.

Çün açılır gülistanda kızıl gül
Olur 'âşık anın hüsnüne bülbül
Hezâr efgân ile söyler nice dil
Bu dünyâ cennetidir şehr-i Bitlis

Taşı nerm ü hevâsı germ ü şâfi
Suyu şîrin vü 'azb ü serd ü sâfi
Turâbı münbit ü ni'metle kâfi
Bu dünyâ cennetidir şehr-i Bitlis

Bunun ni'metleri erzân u boldur
Behişt olduğuna bir şâhid oldur
Bunun her semti sa'b ü taşlı yoldur
Bu dünyâ cennetidir şehr-i Bitlis

Bu şehrin bahçelerdir sol ü sağ
Çü aynı selsebil akar bulağı
Müzeyyendir bulağla her sokağı
Bu dünyâ cennetidir şehr-i Bitlis

Bu şehri pâk eder bu nehr-i cârî
Büyûtı saf saf olmuş her kenârı
Bunu ehliyle ma'mûr ide Bârî
Bu dünyâ cennetidir şehr-i Bitlis

Bu şehrin kal'ası gâyet metîndir
Adûdan anda sâkinler emîndür
Şerefli bir mekândır hem mekîndir
Bu dünyâ cennetidir şehr-i Bitlis

Müşerrefdir bu câmi'lerle Bitlis
Bu Gökmeydan'da hoşdur cây-ı tedrîs
İder tâlibleri her 'ilmi te'sis
Bu dünyâ cennetidir şehr-i Bitlis

Bunun hammamlarındır germ ü pür-nûr
Tecerrüd ehlin eyler pâk ü mesrûr
Derûnıdır peri-rûlarla ma'mûr
Bu dünyâ cennetidir şehr-i Bitlis

Bu şehrin hiç bulunmaz bir kusûrı
Kusûr-ı cennete benzer kusûrı
Rıyâz-ı cennet olsun hem kubûrı
Bu dünyâ cennetidir şehr-i Bitlis

Bu şehrin vasf olunmaz hüsn ü ânu
Virir her semti cennetden nişânı
Hudâ'nın hıfzı olsun Dîdebân'ı
Bu dünyâ cennetidir şehir-i Bitlis

Bu şehrin hanları hoş hânedândır
Ki nesl-i Keykûbat-ı 'âlî-şândır
Kamunun ceddi ol şâh-ı cihândır
Bu dünyâ cennetidir şehir-i Bitlis

Bunun 'âlimleri 'âmil olurlar
Ve sabr u hilm ile kâmil olurlar
Kadîmî devlete şâmil olurlar
Bu dünyâ cennetidir şehir-i Bitlis

Bunun 'ârifleri bî-kıyl ü kâldır
Ve zikr-i Hakk ile pür-vecd ü hâldır
Dahi kâmilleri ayn-ı kemâldır
Bu dünyâ cennetidir şehir-i Bitlis

Bunun sâlihleri zühhâd olandır
Salat u savm ile mu'tâd olandır
'İbâdetle dün ü gün şâd olandır
Bu dünyâ cennetidir şehir-i Bitlis

Ne varsa âhiretde bunda hem vâır
Bu şehir olmuş misâl-i cennet ey yâr
Kusûr u hûrî var enhâr u eşcâr
Bu dünyâ cennetidir şehir-Bitlis

Bu şehir ehli muhibb-i evliyâdır
Şecâ'atli ricâli eshiyâdır
Ve nisvânı kamu ehl-i hâyadır
Bu dünyâ cennetidir şehir-i Bitlis

Bu şehrin halkı hep pür-hüsn ü ândır
Kusûr içinde hûriler nihândır
Nice zevk ü safâya hoş mekândır
Bir dünyâ cennetidir şehir-Bitlis

Çü Bitlis ehl-i dünya cennetidir
Bu Tillo ehl-i ma'nâ cennetidir
Gönül keşf olsa Mevlâ cennetidir
Bu dünyâ cennetidir şehir-i Bitlis

Sa'îd olan bu şehre dâhil olmuş
 Sa'âdetle huzûra nâ'il olmuş
 Bu devletle likâyâ vâsıl olmuş
 Bu dünyâ cennetidir şehir-i Bitlis

Gel ey Hakkı bu şehrin kadrini bil
 Ki mâdem bundasın zevk [ü] safâ kıl
 Hemân ol bunda üns-i Hakk'a mâ'il
 Ki dünyâ cennetidir şehir-i Bitlis

3.2. Diyarbakırlı Azmî

Doğum yeri Diyarbakır olan şairin doğum tarihi bilinmemektedir.⁵⁰ Asıl adı Ahmet olan şair, İstanbul, Erzurum, Bitlis, Şam, Irak, Hicaz gibi birçok yeri gezdikten sonra 1831 yılında Diyarbakır'da vefat eder.⁵¹ Şairin 167 gazel ve farklı nazım şekillerinde kaleme alınan şiirlerinden müteşekkil bir *Divançe*'si ve rüya tabiri ile ilgili kaleme aldığı *Miftâhü'l-ma'ânî* isimli bir eseri bulunmaktadır.⁵² Bitlis'e ilim için gelmiş olabileceği düşünülen şairin şehirle ilgili ön plana çıkardığı özellikler; şehrin suyunun ve havasının güzelliği, "tarikat sultanlarının makamı" olması⁵³, insanların Hakk'a bağlılığıdır. Gazel formunda kaleme alınan manzume 7 beyitten oluşmaktadır.

Gazel⁵⁴

'Aceb cây-ı safâdır şehir-i Bidlîs
 Makâm-ı dil-güşâdır şehir-i Bidlîs

Açar dil dâdesin cânım 'imâret
 Tûrâb-ı tûtiyâdır şehir-i Bidlîs

Selâtîn-i tarîkat tahtgâhı
 Mekân-ı evliyâdır şehir-i Bidlîs

Kamu sükkânı Hakk'a âşinâdır
 Gönül seyr et ne câdır şehir-i Bidlîs

Havâsı gûyiyâ enfâs-ı kudsî
 Suyu âb-ı bekâdır şehir-i Bidlîs

⁵⁰ Duymaz, *Diyarbakırlı Azmî ve Divançesi*, 2.

⁵¹ Mehtap Erdoğan, "Azmî, Ahmed, Diyarbakırlı", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (Erişim 19 Kasım 2025).

⁵² Duymaz, *Diyarbakırlı Azmî ve Divançesi*, 20-21.

⁵³ Duymaz, *Diyarbakırlı Azmî ve Divançesi*, 4.

⁵⁴ Duymaz, *Diyarbakırlı Azmî ve Divançesi*, 278-279.

Ne gûne medh ü vâsf etsem sezâdır

Ferahzâ pür-bahâdır şehir-i Bidlîs

Sezâ fahr-ı bilâd olursa 'Azmi

Nazargâh-ı Hudâ'dır şehir-i Bidlîs

3.3. Müştâk Baba

Asıl adı Muhammed Mustafa olan şair, 1759 yılında Bitlis'te doğmuştur. Şems-i Bitlisî, Hacı Hasan-ı Şirvânî, Hoca Neş'et gibi önemli şahsiyetlerden ders almış olan Müştâk-ı Bitlisî; Bağdat, Hindistan, Trabzon, Konya, İstanbul, Ankara, Erzurum, Hicaz, Balkanlar, Mısır, Şam, Kudüs gibi dönemin önemli yerleşim yerlerinde çeşitli sebeplerle bulunmuştur. İstanbul'da bulunduğu dönemde devlet ricâlinin de takdirini kazanmıştır.⁵⁵ 1832 tarihinde İstanbul'dan ayrılarak Bitlis'e doğru yola çıkar ve Muş'ta öldürülür.⁵⁶ Bitlis'te yetişmiş, Kâdirî tarikatının Müştâkiyye kolunu kurmuş, önemli bir mutasavvıf ve seyyah'tır.⁵⁷ *Divan*, *Âsârü'l-Müşâtâk Esrârü'l-Uşşâk*, *Mektubât-ı Kimyâ-yı Müştâk*, *Bahar-nâme*, *Mişkâtü'l-Müşâtâk Mir'atü'l-Uşşâk* isimli eserleri kaleme almıştır.⁵⁸

Bitlisli olan şairin *Divan*'ında Bitlis sıkça zikredilmektedir. Tablo-1'de sunulan bu manzumeler genel olarak övgü içeriklidir. Özellikle "Bitlis" ve "şehir-i Bitlis" redifli gazellerde şair; şehrin doğasını, kültürünü ve insanlarını övmektedir. Bir gazelinde ise devrinden şikâyet mevcuttur.

Gazel I⁵⁹

Ey şehir-i safâ-bahşâ mahsûd-i cinân Bitlis

V'ey kişver-i bî-hemtâ pâkize mekân Bitlis

Ey han-kâh-ı irfân meyhâne-i dervîşân

İşret-gede-i zî-şân esrâr-ı nîhân Bitlis

Ey mesken-i ehlu'llâh v'ey milket-i âli-câh

Râhatgedesin her gâh kehf-i dil ü cân Bitlis

Mahrûse-i 'âlemde yok böyle güzel belde

Reşk-âver-i Hindistân Keşmîr-nişân Bitlis

Sükkânı nazîf-ülfet hûbânı melek-sûret

Her bahçesi cennet firdevs-i cihân Bitlis

⁵⁵ Mehmet Arslan, "Müşâtâk, Müştâk Baba, Bitlisli", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (Erişim 15 Kasım 2025).

⁵⁶ Gündoğdu, *Müşâtâk Baba*, 40.

⁵⁷ Bülent Akot, *Müşâtâk-ı Bitlisî Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, (İstanbul: İnsan Yayınları 2011). 15.

⁵⁸ Eserleri için bk. Arslan, "Müşâtâk, Müştâk Baba, Bitlisli"; Gündoğdu, *Müşâtâk Baba*, 44; Akot, *Müşâtâk-ı Bitlisî Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, 81.

⁵⁹ Gündoğdu, *Müşâtâk Baba*, 152.

Mülk-i sipeh-i uşşâk mevlûdgeh-i Müştâk
Envarı hemin işrâk çün mihr-i 'ıyân Bitlis

Gazel II⁶⁰

Reşk-âver-i cinândır gülzâr-ı şehr-i Bitlîs
Firdevs-i 'âşıkândır aktâr-ı şehr-i Bitlîs

Her bâğı dil-güşâdır cennet desem sezâdır
Derd ehline devâdır ezhâr-ı şehr-i Bitlîs

Irmakları beher gâh şevk ile söyler Allah
Bağdada buldular râh enhâr-ı şehr-i Bitlîs

Gırbal-ı zer çü kevser ser-çeşme-i Skender
Sularla zâb ü zâver eşcâr-ı şehr-i Bitlîs

Her rûzı 'ıyd u bayram ahşamı şâm-ı in'âm
'Uşşâka bahş ider kâm eshâr-ı şehr-i Bitlîs

Bi'l-cümle hân-gâhı meyhâne-i İlâhî
Mestâneler penâhı âsâr-ı şehr-i Bitlîs

Hep ma'bed ü cevâmî' medrese vü savâmî'
Olmuş cihâna lâmi' envâr-ı şehr-i Bitlîs

Seyr eyle Dîdebân'a ser çekmiş âsumâna
Ta'n eyler İsfahân'a kuhsâr-ı şehr-i Bitlîs

Hûbânı bî-nihâyet mahcûb olur be-gâyet
Her birisi bir âfet dildâr-ı şehr-i Bitlîs

⁶⁰ Gündoğdu, Müştâk Baba, 150.

Müşâtâk-vâr her bâr vasf itse ehl-i eş'âr
Binde bir olmaz izhâr esrâr-ı şehr-i Bitlîs

Gazel III⁶¹

Nice ahaba desem gel edelim kesb-i kemâl
Bu kemâl oldu bana bâis-i hayrân-ı hâl

Şehr-i Bitlis'te ne lâzım hüner bî-kıymet
Ma'rifet mankîra değmez güher olmuş pââmâl

Ne kalemdir ne rakamdır ne kitâbet ne kitâb
Ne mecâlis ne medâris ne 'ulum u ne de mâl

Ne muhabbet ne meveddet ne sadâkat ne sadîk
Ne himâyet ne sıyânet ne mürâatü'l-bâl

Hayf sad hayf 'acep ne hâlete girmiş Müştâk
Bu cihân halk-ı cihân oldu hemân zıll-ı hayâl

Kıt'a⁶²

Her kim erbâb-ı kemâlâta olur harf-endâz
Körler nahl-ı gülistâna taş atmak gibidir

Şehr-i Bitlis'te hüner 'arzın eden Müştâk'a
'Aynı bostancıya valla tere satmak gibidir

Kasidede beyitler⁶³

...

Kesî der-şehr-i Bitlis nîst hâlâ
Ki goyed şi'r-i bâ-mazmûn mezâyâ

⁶¹ Gündoğdu, *Müşâtâk Baba*, 184.

⁶² Gündoğdu, *Müşâtâk Baba*, 254.

⁶³ Gündoğdu, *Müşâtâk Baba*, 315-316.

Hemin da'vâyı zend ammâ mukâlât
Çi sân da'vâ şevved bî-hüccet ısbât

Velâkin vardır el-hak iki şâir
Biri Fâik biri Vasfî-i Mâhir

Suhanverdir bular Bitlis'te el'an
Husûsâ faiku'l-akran zîşân

Ederler gerçi şî'ri sâde inşad
Hünerdir yine bî-ta'lim u üstad

Halef Ağa dahi hayrû'l-halefdır
Sebekhân-ı nikât-ı men 'arefdır

Dahi Zeydî'de zeydilik havası
Eger olmaz ise hoşdur edâsı

Ve lâkin noktası nâkıs efendi
Eger noksanlığın fark etse kendi

Olur ta'ib dahi çün mâkiyânân
Fakat bir beyzaya olmaz sühandân

3.4. Trabzonlu Hazînedar-zâde Âgâh Osman Paşa

Trabzon'da 1831 yılında doğan Âgâh Osman Paşa, iptidai tahsilini tamamladıktan sonra gemi hocalığı ve farklı yerlerde kalyon kâtipliği görevlerinde bulunmuş, binbaşı rütbesiyle Fırka-i Zaptiye azalığına getirilmiştir. Ardından içinde Van, Bitlis, Erzurum, Diyarbakır gibi vilayetlerin de bulunduğu bazı yerlerde alaybeyliği ve kumandanlığı yapmış; Mir-i Miran rütbesini elde etmiştir.⁶⁴ 1906 yılında ölen şairin şiirlerini ihtiva eden bir *Divan*'ı bulunmaktadır.

Şairin *Divan*'ında, bir dönem görev yapmış olduğu Bitlis'i doğrudan veya dolaylı anlattığı bir gazel, dört kıt'a, dört müfret ve bir kasidede geçen iki beyit yer almaktadır. Şairin Bitlis ile ilgili manzumeleri, bu çalışma kapsamında tespit edilen manzumeler arasında en sert hiciv içeren manzumelerdir. Şehre yeni atanan bir valiyi övmek için yazdığı bir gazel dışında bütün manzumeler hiciv içeriklidir. Şair, şehri ve şehrin insanlarını eleştirmektedir ve bu şehirden kurtulabilmek için çaba harcamaktadır. Âgâh Osman Paşa'nı Bitlis ile ilgili manzumeleri aşağıda sıralanmıştır.

⁶⁴ İsmail Hakkı Aksoyak, "Âgâh, Osman Âgâh", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (Erişim 10 Kasım 2025).

Gazel⁶⁵

Buldı Bitlis hele bir vâli-i 'âdil bu sene

Sâyesinde umarız eyleye râhat fukarâ

Öyle bir vâli-i pâkîze güher kim el-hakk

Zâtıdır mâ-hasal lücce-i esrâr-ı Hudâ

Geldi teşrîfi ile halka 'acep şevk u sürûr

Oldı sanki yeniden belde-i Bitlis ihyâ

Böyle bir zât-ı Felâtûn-şiyem isterdi belî

Bu havâlîde ola 'adl ile fermân-fermâ

Minnetü li'llâh ki te'sîr-i kudûmiyle hemân

Şûriş-i ehl-i fesâd oldı bütün nâ-peydâ

Yâda gelür dahi urdı dehene mühr-i sükût

Kalmadı kimsede artık diyecek çün ü çerâ

Hîn-i tebrîkde olan nutk-ı safâ-bahşî hele

Verdi mir'ât-ı dil-i cümle-i huzzâra cilâ

Her biri sözlerinin bir güher-i hikmet idi

Cümlesi zîb-i ser-i tâc-ı felek olsa sezâ

Niyet-i pâki o gün herkese oldı ma'lûm

Her umûrında muvaffak ede Hakk celle 'alâ'

Düşdi bâ-'avn-i Hudâ neşre sezâ bir târîh

Sâye-res oldı bu yıl Bitlise Edhem Pâşâ

⁶⁵ Uzun, Trabzonlu Hazînedar-zâde Âgâh Osman Paşa Divanı, 222-223.

Kıt'a (I)⁶⁶

Bitlis'e geldi herîfin birisi

Dedi ben vâlî-i 'âlî-şânım

Etmesün kimse huzûrumda kusûr

Ki şikest olmaya nâm ü şânım

Kıt'a(II)⁶⁷

Bir herîf-i nâ-şerîf olmuşdı vâlî Bitlis'e

Zulm ile rahmet okutdurdı Yezîd ü iblise

Vâkı'â kendi yıkıldı gitdi amma neyleyim

Kaçdı şerrinden ahâli tâ Revân u Tiflise

Kıt'a (III)⁶⁸

Sûret-i uğrı mülevves bir sefh ü bed-şiyem

Saldı Bitlis'e gelüb iblîs-veş şûr u fen

'İffetinden dem urub evvelce misl-i Bu'ssu'ûd

Etdi haylî mel'anet sonra o merd-i kahbe zen

Kıt'a (IV)⁶⁹

Nâ-mübârek bir eve sehv ile girdik çıkdık

Dilerim 'ahd-i karîbde ola vîrân ü harâb

Bulmasun anda oturdıkca huzûr u râhat

Göre her kûşesini hâcî bir cây-ı 'azâb

Müfret (I)⁷⁰

Van'dan kaçmış iken döndi dolaşdı Âgâh

Düşdi Bitlis gibi âhir yine bir berzaha âh

⁶⁶ Uzun, Trabzonlu Hazînedar-zâde Âgâh Osman Paşa Divanı, 484.

⁶⁷ Uzun, Trabzonlu Hazînedar-zâde Âgâh Osman Paşa Divanı, 484.

⁶⁸ Uzun, Trabzonlu Hazînedar-zâde Âgâh Osman Paşa Divanı, 486.

⁶⁹ Uzun, Trabzonlu Hazînedar-zâde Âgâh Osman Paşa Divanı, 491.

⁷⁰ Uzun, Trabzonlu Hazînedar-zâde Âgâh Osman Paşa Divanı, 497.

Müfret (II)⁷¹

Bitlis'i takdîm ü te'hîr eyleseñ Bitlis olur

Ekserî halkı anıñçün halka-i iblîs olur

Müfret (III)⁷²

Bir çukur doldıracak herkes ölince amâ

Sağlığında Çukur'a düşdi Muhammed 'Ali Beg

Müfret (IV)⁷³

Bitlis'in ahvâl-i şûr-engîzin eylerseñ su'âl

Kürd çalar çingâne oynar bir 'aceb hengâmedür

Kasidede beyitler⁷⁴

Ben gibi bir bülbül-i kudsî-nağama lâyük mudır

Eylesün Bitlis-i iblis-âşiyânı cây-gîr

Lutf edip kurtar beni bu belde-i menhûstan

Nakl-ı me'mûriyyetim zîrâ degil emr-i 'asîr

3.5. Hâce Muhammed Lutfî

Hâce Muhammed Lutfî, Erzurum'un Hasankale (Pasinler) ilçesinin Kındığı köyünde 1868'de doğmuştur. Babası Hoca Hüseyin Efendi ve şehrin tanınmış âlimlerinden eğitim almış, 1891'de Bitlis'e giderek Nakşibendî şeyhi Pîr-i Küfrevî'ye intisap etmiştir. Riyâzeti sonrasında Pîr-i Küfrevî'nin halifesi olarak Erzurum'a dönmüş, milli mücadele yıllarında kendi topladığı altmış kişilik bir müfrezeyle Ermenilere karşı savaşmış ve daha sonra orduya katılmıştır. Savaş yıllarının ardından Hasankale'ye dönmüş, hizmetlerini Alvar köyünde sürdürdüğü için bu köyün adıyla tanınmıştır. 12 Mart 1956'da vefat etmiştir.⁷⁵

Farklı nazım şekilleri ile kaleme aldığı, aruz ve hece ölçüsü kullandığı sekiz yüze yakın şiiri; vefatından sonra oğlu Seyfeddin Mazlumoğlu tarafından *Hulâsatü'l-hakâyık ve Mektûbât-ı Hâce Muhammed* adıyla yayımlanmıştır.⁷⁶

Hâce Muhammed Lutfî'nin biri mesnevî diğeri gazel nazım şekilleriyle tertip ettiği iki manzumesinde Bitlis anılmaktadır. Mesnevî tarzındaki manzume 57 beyitten oluşmakta ve bu 57 beytin 31 tanesi doğrudan Bitlis övgüsüne ayrılmıştır. Geriye kalan 26 beyit ise Muhammed Küfrevî'nin övgüsü

⁷¹ Uzun, *Trabzonlu Hazînedar-zâde Âgâh Osman Paşa Divanı*, 507.

⁷² Uzun, *Trabzonlu Hazînedar-zâde Âgâh Osman Paşa Divanı*, 530.

⁷³ Uzun, *Trabzonlu Hazînedar-zâde Âgâh Osman Paşa Divanı*, 531.

⁷⁴ Uzun, *Trabzonlu Hazînedar-zâde Âgâh Osman Paşa Divanı*, 102.

⁷⁵ Selahattin Kıyıcı, "Alvarlı Muhammed Lutfî Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 12 Kasım 2025).

⁷⁶ Veyis Değirmençay, "Alvarlı Lutfî Efendi ve Farsça Şiirleri", *Doğu Esintileri* 1 (Mart 2014), 148.

hakkındadır. Gazel formundaki manzumenin ise sadece matla beytinde Bitlis, sultan⁷⁷ mekânı olarak zikredilir. Geriye kalan beyitler yine aynı kişi ile ilgilidir. Mezkûr mesnevinin ilk 32 beyti ile gazelin tamamı aşağıda sunulmuştur.

Mesnevî⁷⁸

Bin üç yüz yedide oldum revâne

Erişdim ravza-i dârü'l-emâne

Cihân gülzâr içinde bir gül-i ter

O şehir-i Bitlîs idi verd-i ahmer

Mekîn ile mekân bulur şerâfet

Kerîm ile görülür her kerâmet

Mübârek bir zemân kıldım ziyâret

Ziyârete var idi bir işâret

Verirdi feyz-i Feyyâz'dan nişânı

Var idi Bitlis'in bir âlî-şânı

Makarr-ı ârifân merkez-i irfân

Sezâdır reşk ede cennetde Rıdvân

Hakikat menzili rahmet-i Rahmân

Nüzûl-i feyz-i İlâhî'de her an

Hayât-ı câvidân âb u hevâsı

Muhabbet idi ehlinin nevâsı

Ulemâsında var şân u şerâfet

Verirdi sözleri rûha halâvet

Güneş-veş bahş ederdi nûr cemâli

Kamer-veş gösterirdi her kemâli

⁷⁷ Şairin kastı Muhammed Küfrevî'dir.

⁷⁸ Hâce Muhammed Lutfi, *Hulasâtü'l-Hakâyık*, 582-585.

Müzeyyen eylemiş kesret-i eşcâr
Mutantan eylemiş envâ-ı ezhâr

Gülistânında gülleri açılmış
Nûristânına sünbüller saçılmış

Seherlerinde bülbüller öterdi
Benefşeler külâhını atardı

Sabâ urdukca berg-i güllerine
Seherlerde per-i sünbüllerine

Nesîm-i feyz-âver olurdu cânê
Gelürdi derd-mendân heyecânê

Düşerdi feryâda mürgân u eşcâr
Cemâlin göze gösterince ezhâr

O dem ehl-i dilânı şâd ederdi
Muhabbet âlemine cân giderdi

Zurûf-i feyz-i Feyyâz kûy-i cânân
Görünürdü göze ahcârı mercân

Denilse ravza-i firdevs sezâdır
O kudsîler mekânı cân-fezâdır

Dağ u bâğ nâle-i tevhîdle memlû
Füyûzat-ı İlâhî ile dolu

Ederdi zâkirân ezkârı enhâr
Sabâ gibi olurdu dilde tekrâr

Metâf-ı ervâh-ı ebdâl ü evtâd

Ederdi ebrârı ahyârı dilşâd

Der-i dergâh-ı âşıkân idi ol

Azîm kâ'be-i ârifân idi ol

Ricâlullah eserleri müheyyâ

Veliyyullah kabirleri muzayyâ

Yüzü nûrânî pîrleri var idi

Kamusu Hazret-i Hakk'a yâr idi

Var idi servi kâmetli civânlar

Hilâl-i nev gibi ebrû-kemânlar

Akardı câ-be-câ enhâr-ı kevser

Olupdur feyz-i îlâhî müyesser

Sîmîn-mûleri verirdi hayâtı

Gören gözler alırdı füyûzâtı

Mesâcidleri mir'ât-ı hidâyet

Dolardı câ-be-câ ehl-i seâdet

Câmilerde cemâatin cemâli

Muhakkak gösterirdi her kemâli

O mecme'-i mehâsin kûy-i cânân

Hayât-ı bâkî bulurdu giren cân

Cenâb-ı Küfrevî zât-ı mukaddes

Karargâh eylemiş mürşid-i akdes

...

Gazel⁷⁹

O şehir-i Bitlîs ki sultân diyârı
Görenler gördüler dîdâr-ı yârı

O meşrık-ı hidâyeti görenler
Hayât buldular o zevki sürenler

Nesîm-i kurb-i akdesi Nesîmdir
Nesîmin per-i pervâzı Cesîmdir

Alanlar nûr-i mânâyı kebîrden
Ederler himmeti pîr-i hatîrden

Bizim gibi nice köhne gedâlar
Dilerler der-i dergâhde atâlar

Rû-ber-zemîn gedâ-yı bî-nevâyım
Diyemem ki bu ihsâna sezayım

Kerîm ismine mazhardır efendim
Beni böyle kabûl eder ümidim

3.6. Diğer

Klasik Türk edebiyatı manzumelerinde Bitlis'in doğrudan veya dolaylı olarak anıldığı manzumeler yukarıda sıralanmıştır. Bu manzumeler dışında doğrudan şehri anlatmayan, tamamen farklı bir konudan bahsederken şehre ait herhangi bir unsuru zikreden şiirler de mevcuttur. Bunlardan biri Hulusî-i Bitlisî (Aktürk)'ye (ö. 1967) ait bir terkîb-benttir. Bağdatlı Rûhî'nin meşhur terkîb-bendine yazılan onlarca nazireden⁸⁰ biri Ziya Paşa (ö. 1880) tarafından yazılan naziredir. Muallim Nâcî (ö. 1893) de Ziya Paşa'nın yazmış olduğu nazireye nazire yazar. Bu nazire geleneğine uyarak terkîb-bent naziresi yazan Hulusî-i Bitlisî'nin, son bendinde

Üstâd-ı suhan Rûhî-i Bağdâdî, Ziyâ'yı

Nâcîleri yâd eyleyerek nâle-künân ol⁸¹

[Söz ustası Bağdatlı Rûhî, Ziyâ'yı (ve) Nâcîleri yâd ederek feryat eden ol.] şeklindeki ifadeyi taşıyan manzumesinde de Bitlis ile ilgili unsurlar bulunmaktadır. Aynı bentte şair, Bitlislileri ve şehrin önemli

⁷⁹ Hâce Muhammed Lutfî, *Hulasâtü'l-Hakâyık*, 586.

⁸⁰ Bilgi için bk. Sait Okumuş, *Şairin Çağa Tanıklığı Bağdatlı Rûhî'nin Terkîb-Bendi ve Nazireleri* (Ankara: Divan Kitap 2011).

⁸¹ Ekrem Bektaş, "Hulusî-i Bitlisî (Aktürk) ve Terkîb-bendi", *Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 21 (Aralık 2023), 29.

ediplerini zikreder. Müştâk Baba ve Han Fâik'i unutma diyen şair, İdris-i Bitlisî'nin ulaştığı şöhrete dikkat çeker. Ayrıca aynı bendin vasıta beytinde Sa'dî-i Şirâzî'nin *Gülistan* adlı eserine Bitlis halkı namına hayran kaldığını belirterek şehir halkının mezkûr esere iltifatına vurgu yapar.

Müşâtâk ile Han Fâ'ik'i dünyâda unutma

*İdrîs-i Bitlisî gibi mazhar-ı şân ol*⁸²

[Müşâtâk ile Han Fâik'i dünyada unutma, İdrîs-i Bitlisî gibi şöhrete ulaş.]

Bitlislilerin nâmına bîcâre Hulûsî

*Ezhâr-ı Gülistân'a esîr oldu husûsî*⁸³

[Çaresiz Hulûsî Bitlisliler adına özel olarak *Gülistan*'ın çiçeklerine esir oldu.]

Şair, aynı tekîb-bendini ilk bendinde Bitlis il sınırları içinde bulunan Süphan ve Nemrut dağlarını Allah'ın seher yelinin layığı olan nimetler ovasına siper ettiğini şu şekilde zikreder:

Bâd-ı seherin lâyıkı sahrâ-yı na'îme

*Nemrûd ile Süphanları Mevlâ siper eyler*⁸⁴

[Allah, seher yelinin layığı olan nimetler ovasına Nemrut ve Süphanları siper eyler.]

Müşâtâk Baba'nın bir gazelinde geçen ve tefahür amacıyla kaleme aldığı şu beyit, yine bu başlıkta değerlendirilebilir:

N'ola çün emr-i "fe-haddise" kemalim söylesem

*Şehrimizde hâliya bir sâhib-i dîvân yok*⁸⁵

[“fe-haddis”⁸⁶ emri gereği kemalimi söylesem ne olur ki, şehrimizde şimdi divan sahibi biri yok.]

Şair, “Hatm-ı kelâm-ı şâh-ı kemâl cevâb-ı Müştâk-ı pür-melâl” başlığı taşıyan ve mesnevi formunda kaleme alınan manzumesinin bir beytinde yine Bitlis'e değinir. Bu beyitte Bitlis'in havasının hoş olduğunu fakat şehrin birçok zorluğu bulunduğunu şu şekilde ifade eder:

Egerçi Bitlis'in hoşdur havâsı

*Ve lâkin var nice yüz bin belâsı*⁸⁷

[Her ne kadar Bitlis'in havası hoş olsa da nice yüz bin belâsı var.]

Müşâtâk Baba'nın *Âsârü'l-Müşâtâk Esrârü'l-Uşşâk* adlı eserinde doğduğu Bitlis'in Zeydan mahallesinin zikredildiği iki beyit mevcuttur. Bu mahalle, şairin de doğduğu mahalledir. Beyitler şu şekildedir:

Olunca Hazret-i Hak'dan 'inâyet

Erer Zeydânlıya dahi hidâyet

⁸² Ekrem Bektaş, “Hulusî-i Bitlisî (Aktürk) ve Terkîb-bendi”, 29.

⁸³ Ekrem Bektaş, “Hulusî-i Bitlisî (Aktürk) ve Terkîb-bendi”, 30.

⁸⁴ Ekrem Bektaş, “Hulusî-i Bitlisî (Aktürk) ve Terkîb-bendi”, 22.

⁸⁵ Gündoğdu, *Müşâtâk Baba*, 166.

⁸⁶ “anlat” Detay için bk. Duha sûresi 11. âyet.; Ahmet Özdemir, *el-Esmâü'l-Hüsnâ Bağlamında Kur'ân Sûreleri*, (Konya: Hüner Yayınevi, 2019), 324.

⁸⁷ Gündoğdu, *Müşâtâk Baba*, 316.

Velîler zâhir olur içlerinde

*Ne denli olsalar ehl-i cehâlet*⁸⁸

[Hazret-i Hakk'tan yardım olunca Zeydanlıya da/bile hidayet ulaşır; ne kadar cahil olsalar da içlerinden veliler ortaya çıkar.]

Âsârü'l-Müşâtâk Esrârü'l-Uşşâk'ta bu beyitlerin kullanıldığı bağlam önemlidir. Müştâk Baba; Bilal isimli, kumarbaz, namaz kılmayan bir gencin sonradan pîrin bir nazarıyla hidayete ermesini anlatırken bu beyitleri kullanır. Bu anlatımın yapıldığı mensur kısımda mahalle halkını her ne kadar sahayetle övse de genel anlamda yergi söz konusudur. Buradan hareketle yukarıdaki beyitlerde geçen “dahi” kelimesinin “bile” anlamı ön plana çıkmaktadır.⁸⁹

Şükrî-i Bitlisî'nin (ö. 1531? ⁹⁰) aşağıdaki beyti de doğrudan Bitlis'ten bahsetmemesine rağmen şehir ve şair arasındaki etkileşimin açık bir örneğidir. Şairin beyitte kurduğu hayal yaşadığı şehirden bağımsız değildir.

Sîne çün ıskuñ tenûridur köñül büryân oña

*Cân-ı şîrin sen dahi büryân olup bir yan oña*⁹¹

[Göğüs (kafesi) aşkın tandırıdır, gönül ona büryandır. Tatlı can, sen de büryan olup ona yan.]

Şüphesiz “büryan” kelimesi birçok şair tarafından kullanılmıştır ama kelimenin bu hayal ile kullanılmış olması Bitlisli şaire aittir. Çünkü Bitlis'e özgü bir yemek olan büryan, tandırın zeminine bırakılan su dolu bir kap vasıtasıyla tandırda asılı bir şekilde duran kuzunun pişirildiği bir yemektir.⁹²

Sonuç

Binlerce yıllık bir tarihe sahip olan Bitlis, geçmişte barındırdığı medreseler ve yetiştirdiği önemli şahsiyetlerle Türk-İslam kültürüne önemli katkılar sunmuştur. Şehir; bu yönüyle ve doğal güzellikleriyle Klasik Türk şiirinde kendisinden övgüyle bahsedilen bir şehir olmuşken devrinin önemli merkezlerine uzaklığı, kültürel yapısı açısından da bazen eleştirilmiştir. Bu çalışmada; konu ile ilgili tespit edilen manzumeler bir araya getirilmiş ve manzumelerin değindikleri ortak konular üzerinde durulmuştur. Tespit edilen ve yukarıda sunulan manzumelerde nazım şekli bakımından çeşitlilik mevcuttur. Murabba, gazel, mesnevi, kıta ve müfret nazım şekilleriyle kaleme alınmış olan bu manzumelerin tamamında doğal olarak aruz vezni kullanılmıştır.

Bitlis'le ilgili manzumeler yazan veya şiirlerinde bu şehirden bahseden şairlerden ilki Erzurumlu İbrahim Hakkı'dır. Onu takiben Diyarbakırlı Azmî, Müştâk Baba, Âgâh Osman Paşa ve Hâce Muhammed Lutfî bu konuda eserler vermişlerdir. Yazılan manzumeler genellikle şehrin övgüsü ile ilgilidir. Övgü metinlerinde genellikle şehir cennete teşbih edilir. Şehrin havasının ve suyunun güzelliği, ırmakları, ağaçları, bağları, bahçeleri, hamamları, insanları, şehirdeki medreseler, şehirde yaşayan veya medfûn olan evlîyalar bu övgünün merkezinde yer almıştır. Şehirle ilgili yergi manzumeleri ise övgüye oranla azdır. Yergi ile ilgili manzumelerin bir kısmı Müştâk Baba tarafından kaleme alınmıştır. Bu manzumelerdeki yergi genellikle şairin tefahüründen kaynaklanmaktadır. Şair; şehirde kendisi ayarında bir şair olmamasından, marifetin kıymetsiz görülmesinden şikâyet eder. Trabzonlu Hazînedar-zâde Âgâh Osman Paşa'nın manzumelerinde

⁸⁸ Rıdvan Uluç, *Müşâtâk Baba Âsârü'l-Müşâtâk Esrârü'l-Uşşâk (İnceleme-Tenkitli Metin)* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 141; Akot, *Müşâtâk-ı Bitlisî Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, 32. Uluç'un çalışmasında ilk mısra “Olunca Hak'dan inâyet” şeklindedir.

⁸⁹ Detay için bk. Uluç, *Müşâtâk Baba Âsârü'l-Müşâtâk Esrârü'l-Uşşâk*, 139-142.

⁹⁰ Detay için bk. Abdulkadir Özcan, “Şükrî-yi Bitlisî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 20 Kasım 2025).

⁹¹ Güler Doğan Averbek, *Bitlisli Şükrî Divânı* (İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2020), 52.

⁹² Firat Sevinç, “Bitlisli Şükrî Divânında Teşbih Sanatı”, *Cumhuriyetin 100. Yılında Uluslararası Tarih, Kültür, Dil ve Sanat Bağlamında Bitlis Sempozyumu*, ed. Firat Ünsal (Bitlis: Bitlis Eren Üniversitesi, 2023), 306-316.

ise şehirle ilgili oldukça sert bir eleştiri söz konusudur. Memuriyet dolayısıyla şehre gelen şair, bu atamadan memnun değildir. Bu memnuniyetsizlik şiirlerine güçlü bir Bitlis yergisi olarak yansımıştır. Osman Âgah Paşa, Edhem Paşa'nın şehre vali olarak atanmasına tarih düştüğü bir gazel dışında şehirden her bahsettiğinde bu olumsuz havayı yansıtır. Şehrin etnik yapısını ve insanlarını sert bir şekilde eleştirir.

Sonuç olarak; ait olduğu kültürün unsurlarıyla temas halinde olan klasik Türk şiiri, toplum hayatında önemli bir unsur olan şehirleri de konu edinmiştir. Kadim bir tarihe sahip olan Bitlis de bu edebî geleneğin ürünlerinde yer almayı başarmıştır.

Kaynakça / References

- Akot, Bülent. *Müştak-ı Bitlisî Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.
- Aksoyak, İsmail Hakkı. “Âgâh, Osman Âgâh”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Erişim 10 Kasım 2025. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/agah-osman-agah>
- Arslan, Mehmet. “Müştâk, Müştâk Baba, Bitlisli”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Erişim 15 Kasım 2025. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/mustak-mustak-baba-bitlisli>
- Doğan Averbek, Güler. *Bitlisli Şükrî Dîvânı*. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2020.
- Barca, İbrahim – Uğurlu, Muhammed. “Şehir Tarihi Kaynağı Olarak Şiirler: Bitlis Örneği”. *Harran İlahiyat Dergisi* 53 (Haziran 2025), 23-44. <https://doi.org/10.30623/hij.1519860>
- Bektaş, Ekrem. “Bitlis Medhiyesi”. *BETAV* 12 (Ağustos 2003), 38-39.
- Bektaş, Ekrem. “Bitlis Övgüsünde Yazılmış Manzumeler”. *II. Van Gölü Havzası Sempozyumu*, ed. Oktay Belli. 378-383. Ankara: Bitlis Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2007.
- Bektaş, Ekrem. “Hulusî-i Bitlisî (Aktürk) ve Terkîb-bendi”, *Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 21 (Aralık 2023), 15-30.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 5. Basım, 2009.
- Ceviz, Nurettin. “Erzurumlu İbrahim Hakkı”. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Erişim 19 Kasım 2025. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hakki-erzurumlu-ibrahim-hakki>
- Gökçe, Cüneyt. “Berzah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 25 Ekim 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/berzah>
- Çelebioğlu, Amil. *Erzurumlu İbrahim Hakkı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.
- Değirmençay, Veyis. “Alvarlı Lütî Efendi ve Farsça Şiirleri”, *Doğu Esintileri* 1 (Mart 2014), 145-163.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 2002.
- Duymaz, Mehmet. *Diyarbakırlı Azmî ve Divançesi inceleme – metin – indeks*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Erdoğan, Mehtap. “Azmî, Ahmed, Diyarbakırlı”. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Erişim 19 Kasım 2025. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/azmi-ahmed-diyarbakirli>
- Erzurumlu İbrâhim Hakkı. *Mecmû'atü'l-Me'ânî*. İstanbul: İstanbul Arkeoloji Müzeleri, Diyarbakırlı Said Paşa Koleksiyonu, 00576, 12-13.
- Eser, İzzet. “Bir Şehir, Üç Metin; Farklı Yüzyıllarda Yaşamış Olan İki Seyyah ve Bir Şairin Dilinden Bitlis”. *VIII. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu*, ed. Oktay Belli. 63. Ankara: Ankara Ofset Matbaa, 2021.
- Gündoğdu, Mehmed Kemâl. *Müştâk Baba (Dîvân)*. İstanbul: İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997.
- Hâce Muhammed Lutfî. *Hülâsatü'l-Hakayık ve Mektûbât-ı Hâce Muhammed Lutfî*. İstanbul: Damla Yayınevi, 2011.
- İsmail Rusûhî Ankaravî. *Minhâcü'l-Fukarâ*. haz. Sâfi Arpaguş. İstanbul: Vefa Yayınları, 2008.
- Kıyıcı, Selahattin. “Alvarlı Muhammed Lutfî Efendî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* Erişim 12 Kasım 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/alvarli-muhammed-lutfi-efendi>

- Kızıldaş, Maşallah. "Muhteva Olarak Şehrengiz Niteliği Taşıyan Üç Manzume: "der vasf-ı Yenişehir-i Fenâr" (Yenişehirli Avnî), "şehir-i Edirne'nün evsâfidur" (Edirneli Örfî Mahmud ağa), "şehir-i Bitlis redifli şiir" (Müştak Baba)". *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 19 (Haziran 2020), 413-442. DOI: 10.29000/rumelide.752418.
- Koncu, Hanife. "Müştak Baba Divanı'nda Bitlis". *II. Van Gölü Havzası Sempozyumu*, ed. Oktay Belli. 393-400. Ankara: Bitlis Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2007.
- Okumuş, Sait. *Şairin Çağa Tanıklığı Bağdatlı Rûhî'nin Terkîb-Bendi ve Nazireleri*. Ankara: Divan Kitap, 1. Baskı, 2011.
- Özdemir, Ahmet. *el-Esmâü'l-Hüsna Bağlamında Kur'ân Sûreleri*. Konya: Hüner Yayınevi, 2019.
- Özcan, Abdulkadir. "Şükrî-yi Bitlisi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 20 Kasım 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sukri-yi-bitlisi>
- Serdar, Mehmet Törehan. *Hazreti Pir Muhammed Küfrevî*. Malatya: Uğurel Matbaası, 2019.
- Sevinç, Fırat. "Bitlisli Şükrî Dîvânında Teşbih Sanatı", *Cumhuriyetin 100. Yılında Uluslararası Tarih, Kültür, Dil ve Sanat Bağlamında Bitlis Sempozyumu*, ed. Fırat Ünsal. 306-316. Bitlis: Bitlis Eren Üniversitesi, 2023.
- Tıgılı, Fatih. "Klasik Türk Edebiyatında Şehrengiz Çalışmaları Hakkında Bibliyografya Denemesi", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 2/4 (2007), 763-770. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.205>
- Uğurlu, Muhammed. *Geçmişin Aynasında Süryaniler -Bitlis ve Diyarbekir Örneği (1870-1920)*. Ankara: Eskiyeşi Yayınları, 2024.
- Uluç, Rıdvan. *Müştâk Baba Âsârü'l-Müştâk Esrârü'l-Uşşâk (İnceleme-Tenkitli Metin)*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 1. Basım, 2012.
- Uzun, Sedanur. *Trabzonlu Hazînedar-zâde Âgâh Osman Paşa Divanı İnceleme-Tenkitli Metin*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Yeniterzi, Emine. "Klasik Türk Şiirinde Ülke ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3/15 (2010), 301-334.
- Yıldız, Enes – Doğan, Hasan. *Şehirler Divanı Divan Edebiyatında Şehir Şiirleri*. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 1. Baskı, 2023.
- Yıldız, Enes. "Şehirler Divanı'na veyahut Klasik Türk Edebiyatında Şehir Şiirlerine Ekler". *Cihanşümül Akademi Sosyal Bilimler Dergisi* 5/8 (Haziran 2024), 12-30. <https://doi.org/10.62356/cihansumul.1484306>
- Yılmaz, Gökçehan Aysel. "Klasik Türk Edebiyatı Şairlerinin Görev Yaptığı Şehirlerden Şikayetleri". *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 6/4 (Aralık 2022), 1953-1971. <https://orcid.org/0000-0003-3815-135X>